

NIKU Rapport 29

Kulturmiljøbegrepet som teoretisk/analytisk begrep og som praktisk begrep for forvaltningen?

Rapport fra NIKUs forskerverksted 30.08.2004

Redaksjon:

Petter B. Molaug

May-Liss Bøe Sollund

Anne Sæterdal

Molaug, P.B., Sollund, M.-L. B., Sæterdal, A. 2009. Kulturmiljøbegrepet som teoretisk/analytisk begrep og som praktisk begrep for forvaltningen? – NIKU Rapport 29. 41 sider.

Oslo, mars 2009

NIKU Rapport 29
ISSN 1503-4895
ISBN 978-82-8101-068-0

Rettighetshaver © Copyright Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU.
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse.

Redaksjon: Vigdis Andersen
Rapporten er ikke trykt, men er tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse:
NIKU, Storgata 2, 0155 Oslo

Postadresse:
NIKU
P.O:Box 736 Sentrum, NO-0105 Oslo
Tlf: 23 35 50 00
Fax:23 35 50 01

Tilgjengelighet: Åpen
Prosjektnummer: 1561370
Oppdragsgiver: Norges forskningsråd

Faglig godkjenning hos NIKU: Hilde Amundsen

Sammendrag

Molaug, P.B., Sollund, M.-L. B., Sæterdal, A. 2009. Kulturmiljøbegrepet som teoretisk/analytisk begrep og som praktisk begrep for forvaltningen? – NIKU Rapport 29. 41 sider.

Høsten 2004 arrangerte NIKU et forskerverksted som en del av det strategiske instituttprogrammet Kulturminner og kulturmiljøer i en integrert kystsoneforvaltning. Formålet var å øke bevisstheten om bruken av begrepet kulturmiljø i kulturminnevernet, både forvaltning og forskning. Det var deltagere fra Miljøverndepartementet, Riksantikvaren, NIBR og NIKU. I denne rapporten har vi samlet alle innspill som kom frem fra deltagerne på seminaret.

Emneord: kulturminne – kulturmiljø

Abstract

Molaug, P.B., Sollund, M.-L. B., Sæterdal, A. 2009. Opinions on the concept of Cultural Environment used in Research and in Cultural Heritage Management. – NIKU Rapport 29. 41 pages. In Norwegian.

In the autumn 2004 a workshop was arranged by NIKU, as part of the strategic institute program Cultural heritage in an integrated coastal zone management. The aim was to increase the consciousness on the use of the term Cultural Environment in cultural heritage management and research. There were participants from the Ministry of Environment, The Directorate for Cultural Heritage Management, Norwegian institute for town and regional research (NIBR) and Norwegian Cultural Heritage Research (NIKU), all giving their opinion on the term, through separate presentations and discussions. All presentations and opinions are published in this report.

Keywords: cultural heritage site – cultural environment – cultural landscape

Forord

NIKU arrangerte den 30. september 2004 et forskerverksted der fagpersoner fra Miljøverndepartementet, NIBR, og Riksantikvaren foruten fra NIKU var invitert til å delta. Initiativet til verkstedet ble tatt av de som arbeider med det strategiske instituttprogrammet (SIP) *Kulturminner og kulturmiljøer i en integrert kystsoneforvaltning*.

Hensikten med forskerverkstedet var

- Å øke bevisstheten om bruken av betegnelsen KULTURMILJØ i NIKUs arbeid
- Å demonstrere forskjellige måter å operasjonalisere begrepet på til ulike bruksformål
- Å bidra til en mer stringent og bevisst bruk av begrepet både i skriftlig og muntlig kommunikasjon

Alle deltagere ble bedt om å sende inn et notat med betraktninger om begrepet kulturmiljø før arrangementet. Notatet skulle være kort og ikke overskride 1 side. Det kom inn 20 notater fra deltagerne. Notatene er bare i begrenset grad bearbeidet i denne publikasjonen. Antall deltagere var ca. 30.

Som en innledning til verkstedet ble det holdt to innlegg, av May-Liss Bøe Sollund og Terje Brattlie. Det første av disse er med i denne publikasjonen. Anne Sæterdal skisserte problemstillinger det var aktuelt å belyse, både i invitasjonen til forskerverkstedet og innledningsvis. Selve verkstedet ble avholdt som gruppediskusjoner der deltagerne var inndelt i fire grupper. På forhånd var gruppene inndelt tematisk og med oppgitte diskusjonstema. I forbindelse med gruppediskusjonene var det oppnevnt referenter og medreferenter. Referatene fra diskusjonene ble innlevert i etterkant av arrangementet.

Referatene og notatene er blitt samlet og redigert av Anne Sæterdal, May-Liss Bøe Sollund og Petter B. Molaug. Det har tatt litt tid før dette materialet er blitt utgitt, men vi tror at det fortsatt har aktualitet og at det vil kunne gi inspirasjon i det videre arbeidet med kulturmiljøproblematikk, både i NIKU, i fagmiljøer for øvrig og i forvaltningen.

Redaksjonen

Innhold

Sammendrag.....	3
Abstract.....	3
Forord	4
Innhold	5
1 Innledning.....	7
1.1 Hvilke begreper dekker betegnelsen/begrepet KULTURMILJØ?.....	7
1.2 Innledning til forskerverkstedet.....	7
2 Innledningsforedrag: Begrepet "Kulturmiljø".....	8
2.1 Loven og bakgrunnen for den	8
2.2 Hvordan og hvorfor ble begrepet innført?.....	9
2.3 Begrepene kultur, miljø og kulturmiljø	9
2.4 Kulturmiljøtyper.....	10
2.5 Bruken av begrepet kulturmiljø.....	10
2.6 Veien videre.....	11
3 Referat fra diskusjonsgruppene	12
3.1 Gruppe 1. Kulturminner og kulturmiljøer i kystsonen	12
3.2 Gruppe 2. Kulturmiljøbegrepet i byutvikling	14
3.3 Gruppe 3. Kulturmiljøbegrepet i et aktørperspektiv	15
3.4 Gruppe 4. Kulturmiljø som analytisk/teoretisk begrep og kulturmiljø operasjonalisert til bruk i planlegging og forvaltning	17
4 Notater fra deltagerne.....	19
4.1 <i>Kulturmiljø: landskap – omgivelser – sted – rom?</i>	19
Grete Swensen, NIKU.....	19
4.2 <i>Kulturmiljøbegrepet</i>	20
Gro Jerpåsen, NIKU.....	20
4.3 <i>Kulturmiljøbegrepet og landskapskonvensjonen</i>	22
Kristi Ringard, NIKU.....	22
4.4 <i>Cultural heritage environment – Kulturmiljøbegrepet</i>	24
Birgitte Skar, NIKU.....	24
4.5 <i>Kulturmiljøbegrepet – hva legger vi i det og hvordan bruker vi det?</i>	25
Even Gaukstad, Riksantikvaren	25
4.6 <i>Noen raske momenter til forskerverkstedet</i>	26
Mette Eggen, Riksantikvaren	26
4.7 <i>Kulturmiljøbegrepet</i>	26
Kjell Andresen, Riksantikvaren.....	26
4.8 <i>Hvordan bruke begrepet i konkrete kommuneplanprosesser – både i arealplanprosesser og i planer for lokalsamfunnsutvikling?</i>	27
Ragnhild Skogheim, Knut Bjørn Stokke, NIBR	27
4.9 <i>Kulturmiljøbegrepet</i>	28
Marte Boro, NIKU.....	28
4.10 <i>Kulturmiljøbegrepet og de strategiske grep</i>	28
Inge Lindblom, NIKU.....	28
4.11 <i>GIS og kulturmiljø i KU Tønsbergpakken</i>	29
Torgrim Sneve Guttormsen, NIKU.....	29
4.12 <i>Kort innspill til forskerverksted om kulturmiljøbegrepet</i>	30
Matilde Anker, NIKU.....	30
4.13 <i>Kulturmiljø. Bygninger i Hurum og bruk av SEFRAK i en praktisk tilnærming</i>	31
Jens Christian Eldal, NIKU.....	31
4.14 <i>Kulturmiljø - begrepsbruken i praktisk forvaltning og i forskningssammenheng. Noen eksempler</i>	32
Kari Støren Binns, NIKU	32
4.15 <i>Kulturmiljøer i skog</i>	33
Ole Risbøl, NIKU.....	33

4.16	<i>Kulturmiljøbegrepet - Kulturminner i skog – tjæremiler</i>	
	Inger Marie Egenberg, NIKU	35
4.17	<i>Kulturmiljø - Betrachtninger fra forvaltningen</i>	
	Leidulf Mydland, NIKU	36
4.18	<i>Begrepet kulturmiljø</i>	
	Sissel Andersen, NIKU.....	37
4.19	<i>Historiske kulturmiljøer i by</i>	
	Petter B. Molaug, NIKU.....	37
4.20	<i>Kulturmiljøbegrepet</i>	
	Eli Ulriksen, NIKU	38
Litteratur	40

1 Innledning

Anne Sæterdal

1.1 Hvilke begreper dekker betegnelsen/begrepet KULTURMILJØ?

Følgende problemstillinger ble sendt ut til deltagerne i forbindelse med invitasjonen til verkstedet med oppfordring om å formulere notater.

- Hvordan har betegnelsen/begrepet vokst fram?
- Hvilke ulike bruksformer kjenner vi?
- Hvilke andre betegnelser og begreper er det i "familie" med?
- Hvordan bruker vi det i NIKU?
- Hva legger vi i begrepet i forskningssammenheng?
- Hvordan operasjonaliserer vi det?
- Er det etterprøvbart fra forsker til forsker?
- Er det etterprøvbart fra botanikere til kulturvitere til samfunnsvitere?
- Hvordan brukes eller kan det brukes i plan- og forvaltningsdokumenter?
- Hvordan brukes det i juridisk sammenheng?
- Konkrete problemstillinger knyttet til begrepet, som definering i terreng, avgrensing, geografisk differensiering, relevans for ulike fagområder, tidsdybde, verdsetting, overvåking osv.
- Hvordan er praksis i begrepsbruken på andre språk?
- Kulturlandskap/kulturmiljø - når bruker vi det ene og når det andre?
- Er begrepet nyttig? I tilfelle hvorfor?

1.2 Innledning til forskerverkstedet

De følgende fire punktene er tenkt som en disposisjon for og inndeling av dagen:

1. Generelt om kulturmiljøbegreps bakgrunn og utvikling

2. Hvordan bruke kulturmiljøbegrepet i konkret dokumentasjons- og kartleggingsarbeid?

- Kulturmiljø som en arealmessig sammenhengende og avgrensbar enhet (som kan vernes og forvaltes)
- Kulturmiljø som et sett av ulike overlappende sammenhenger og relasjoner med ulik tidsdybde og ulik tydelighet og tilgjengelighet
- Kulturmiljø som en dynamisk funksjonell eller organisatorisk sammenheng
- Kulturmiljø tilpasset ulike typer omgivelser og landskap (urbane/rurale, skog, jordbruk, naturlandskap osv.)

3. Hvordan bruke begrepet i konkrete kommuneplanprosesser - både i arealplanprosesser og i planer for lokalsamfunnsutvikling?

- Kulturmiljø sett inn mot Plan- og bygningsloven - nytt KU-direktiv, strategisk KU, kommunedelplan, reguleringsplan m.v.
- Kulturmiljø som begrep i byutvikling
- Kulturmiljø som begrep i kommunepolitikken? Politisk forståelse av begrepet og politisk retorikk på området? Relasjon til bevaringsformer, skjøtselopplegg, verdsetting, overvåking osv.

4. Kulturmiljø som budskap i en kommunikasjonsprosess?

- Kulturmiljø som utgangspunkt for kultur- og historiefremføring?
- Kulturmiljø som identitetsbyggende kvalitet
- Kulturmiljø som en del av opplevelsesindustrien
- Kulturmiljø som en del av merkevarebyggingen
- Kulturmiljø koplet opp mot levende kultur/turisme og verdiskaping

2 Innledningsforedrag: Begrepet "Kulturmiljø"

May-Liss Bøe Sollund

2.1 Loven og bakgrunnen for den

Ved endringene av 3. juli 1992 i *Lov om kulturminner av 9. juni 1978*, ble det nye begrepet kulturmiljø innført i lovverket. Det var forresten ved samme lovendring at man byttet ut begrepet Fornminner med Automatisk fredete kulturminner. Bakgrunnen for forslaget i lovproposisjonen var å få inn en ny fredningshjemmel. Fredningsbestemmelsene i KML var i utgangspunktet utformet med sikte på vern av enkeltobjekter som i seg selv er fredningsverdige. Miljøet/landskapet rundt kunne bare fredes i den grad det var nødvendig for å sikre virkningen av det fredete kulturminnet i miljøet/landskapet. Bestemmelsene fanger ikke opp behovet for å styre utviklingen av områder som har store verneverdige kvaliteter (Ot.prp. nr 51 (1991-1992)). Lovens formålsparagraf ble som følger etter høringsrunden:

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes som del av vår kulturarv og identitet i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet." (KML§2)

Siden lovbestemmelsen trådte i kraft har det vært startet opp arbeid med til sammen 12 aktuelle kulturmiljøfredninger.

Kulturmiljø var i forslaget definert som "områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng". Norges Bondelag mente at denne definisjonen var altfor omfattende, mens Statens naturforvaltningsråd og Riksantikvaren ønsket en nærmere omtale av kulturmiljø i merknadene til bestemmelsene.

MD mente at det var viktig i utgangspunktet å ha en vid definisjon av begrepet fordi det skal dekke mange og til dels ulike områder, for eksempel bygningsmiljø i byer og tettsteder og alle typer kulturlandskap, fra det intensivt dyrkede jordbrukslandskap til marginalt utnyttede skog- og utmarksområder. Det skal dekke områder med høyst ulike typer kulturminner når disse står i funksjonell sammenheng. I tillegg skal det kunne dekke områder som det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til (Ot.prp.nr 51).

Karnov (norsk kommentert lovsamling som nå heter *Norsk Lovkommentar*) anfører at § 2 *Kulturmiljø* er et overordnet begrep som både omfatter områder i byer/tettsteder og områder som faller inn under begrepet kulturlandskap (jordbrukslandskap). Og videre om lovens § 20 *Fredning av kulturmiljø*: "Et av de viktigste formålene ved lovendringen var å skaffe hjemmel til å fredes helhetlige miljøer og sammenhenger hvor den menneskelige påvirkning har vært dominerende eller der kulturpåvirkningen har vært særegen. En slik fredning vil kunne få anvendelse på større områder enn etter § 19 [vernesonen rundt et kulturminne, red. anm.]. Det er ikke nødvendig at det innenfor området er fredete enkeltobjekter."

2.2 Hvordan og hvorfor ble begrepet innført?

Begrepet kom mest sannsynlig til oss via Sverige, der det ble lansert i proposisjonen Kulturmiljøvård og deretter kom det inn i Kulturminnelagens formålsparagraf i 1988. Krister Olsson har tatt doktorgraden sin på temaet "kulturmiljøvården i kunnskapssamhället". Oppgaven hans har tittelen "Från bevarande till skapande av värde" og han skriver blant annet at: "Begrepet Kulturmiljö skulle erstatte det noe snevrere begrepet Kulturminnesvård. Den betydning som begrepet gis innebærer at kulturmiljø omfatter mer enn det som beskyttes etter lovverkene. Med innføringen av begrepet følger en ambisjon om at kulturverdier skal oppfattes av alle samfunnets aktører i sine respektive virksomheter" (oversatt fra svensk) (Olsson 2003).

Kulturgeografen Mats Widgren skriver at begrepet ble introdusert i kulturminnevernet fordi man ønsket å vise at forvaltningen hadde endret verneideologi. Snarere enn å fokusere på enkeltminner ønsket man å vise sammenhenger og kontekst ved å introdusere termen kulturmiljø. Begrepet skulle fokusere på arealmessige kvaliteter, og vise at ikke bare naturmiljøer, men også kulturmiljøer burde være utgangspunkt for forvaltning av miljøet (Widgren 1997).

I Danmark har begrepet vært sentralt i diskusjonen om hvordan kulturhistoriske spor i landskapet bevares og forvaltes siden midten av 1990-tallet. Arkeologen Kristian Kristiansen skriver at dette var en global trend, som var signalisert av FN og UNESCO da de i 1988 proklamerte kulturens år og da de i 1995 publiserte en kulturell oppfølging på Brundtlandrapporten (Brundtland 1987). Her foreslår man at kulturpolitikken integreres i miljøpolitikken og i den økonomiske utviklingen slik at resultatet blir bærekraftig (Kristiansen 2003:29).

I alle de nordiske landene er det enighet om at Brundtlandrapporten om Bærekraftig utvikling var det som satte fart i prosessene med å se helheter, å se på beskyttelse av kulturen på samme måte som man hadde betraktet vern av natur.

2.3 Begrepene kultur, miljø og kulturmiljø

Stig Welinder går i sin publikasjon fra 1993, *Miljø, Kultur og Kulturmiljø*, inn i en grundig diskusjon av disse begrepene. Han ender opp med en definisjon av begrepet kulturmiljø som han mener passer til de områdene som antikvariske myndigheter og institusjoner registrerer, beskytter og vil ta vare på. Når han tar fatt på oppgaven med å diskutere begrepene, starter han med å si at alle begrepene hver for seg er både uklare og mangetydige. Begrepet *miljø* blir for eksempel sjeldent brukt alene og har i tillegg en underforstått verdiladning. Det er enten godt eller dårlig, som for eksempel i ordet "arbeidsmiljø".

Innen vårt arbeidsområde er det det estetiske og kulturelle miljøet som vektlegges. Hvilket igjen peker tilbake på hvordan man definerer begrepet kultur. Vi finner det i "det utvidete kulturbegrepet", finkultur, fotballkultur, gropkeramisk kultur og så videre. I begrepet ligger det mange betydninger og i videste forstand er alt det menneskeskapte kultur. Men opprinnelig kommer ordet fra latin, av *colere*, som betyr dyrke.

Ifølge Welinder er kultur de oppsatte, ofte underforståtte, normer og regler som en gruppe mennesker følger, i sin innbyrdes samhandling. Disse normer og regler omfatter tale, tanke og oppbygging av de fysiske omgivelsene. Kultur er dynamisk og foranderlig. Den er et sett tradisjoner som formidles fra generasjon til generasjon. Dette betyr at deler av kulturen etter

hvert blir ikke-aktuell og det er dette som til slutt blir kulturarven som man eventuelt kan ta vare på. Videre skriver han at når man tar to ord med uklar betydning og slår sammen til ett, er det lite håp for at det nye ordet skal bli klart og entydig. For kulturmyndighetene er ordet kulturmiljø blitt positivt verdiladet, og da er det en av to tenkbare betydninger som brukes: **Kulturmiljø er alle menneskers fysiske miljø. Disse kulturmiljøene er skapt ut fra menneskers kulturelle normer og regler for hvordan et miljø skal se ut og fungere.** Eller **Kulturmiljø er spesielt verdifulle utsnitt av omgivelsene. Disse er bestemt og avgrenset ut fra et knippe kriterier.** Det handler (i det hele) om kultur, noe som er erkjent og avgrenset som kultur. Med kulturmiljøer menes da bygninger, bygningsmiljøer, kulturminneområder, interessante kulturlandskapsutsnitt etc. (Welinder 1993: 52).

2.4 Kulturmiljøtyper

I Arealissammenheng opereres det med 4 typer kulturmiljø: *Fredet kulturmiljø*, *Vedtaksfredet kulturmiljø*, *Andre kulturmiljø* og *Andre kulturmiljø (RA)*. Arealis er et nasjonalt prosjekt med målsetting å gjøre areal-, ressurs- og planinformasjon lettere tilgjengelig i kommuner og fylker. Hovedmålsettingen er å organisere et effektivt opplegg der informasjon i form av kart og tilhørende informasjon flyter fra fagmyndigheter til planmyndigheter.

Fredete kulturmiljø er områder som har gått gjennom den omfattende fredningsprosedyren og er fredet gjennom vedtak i statsråd. Det gjelder (per 30/8 2004): Gården Havrå i Hordaland, området omkring Utstein kloster i Rogaland, Skoltebyen Neiden i Finnmark og Kongsberg Sølvverk i Buskerud. Eksempler på andre kulturmiljøfredninger som er satt i gang er: Sogndalstrand i Rogaland, Sør-Gjæslingen i Nord-Trøndelag og Birkelunden i Oslo. (Miljøstatus i Norge).

En kulturmiljøfredning etter § 20 i kulturminneloven må kunne sies å være en lang og omfattende prosedyre. I Riksantikvarens notater 1-1993. *Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer*, utredes begrepet "nasjonal verdi" både innholdsmessig og forvaltningsmessig. Alle de fire kulturmiljøfredningene gjelder for miljø av nasjonal verdi.

Vedtaksfredete kulturmiljø. Dette datasettet inneholder kulturmiljø som ikke har frednings- eller vernestatus og som er underlagt kommunalt ansvar.

Andre kulturmiljø (RA) er kulturmiljø som ble registrert i forbindelse med SEFRAK-registreringene.

Andre kulturmiljø beskrives på følgende måte: Et kulturmiljø er et område hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Det kan dreie seg om en samling av bygninger eller andre kulturminner som fysisk eller funksjonelt er knyttet til hverandre. Datasettet inneholder kulturmiljø som ikke har frednings- eller vernestatus, ofte av lokalhistorisk interesse (<http://www.statkart.no/IPS/?module=Articles;action=Article.publicOpen;ID=7473>)

2.5 Bruken av begrepet kulturmiljø

Det er i hovedsak den sistnevnte typen kulturmiljø som det arbeides mest med og som Olaug Hana Nesheim har brukt i arbeidet med sin doktorgradsavhandling om temaet kulturminnevern. Hun valgte å bruke betegnelsen kulturmiljøer for kulturminnevernets områdeinteresser i kulturlandskapet, uavhengig av om vernet er formalisert eller ikke (Nesheim 1999). Hun har foretatt intervjuer av fagfolk som arbeider med konsekvensutredninger og konkluderer med at avgrensingen av kulturmiljø bygger på skjønn

(opplysninger fra intervjuobjektene) og at formaliserte analyser ikke spiller noen viktig rolle i dagens praksis (Nesheim 2001).

Krister Olsson skriver blant annet i sin doktorgradsavhandling "Från bevarande till skapande av värde" at: "I litteraturen tar man ofte et vidt utgangspunkt for beskrivninger av begrepets innhold. Det konstateres ikke sjeldent at hele vår omgivelse, unntatt helt urørt natur, innbefattes i begrepet." (oversatt fra svensk). Carlberg og Christensens antologi fra 2003: *Kulturmiljø - mellom forskning og politisk praksis* er et forsøk på å anskueliggjøre kulturmiljø i en bred kulturell og samfunnsmessig sammenheng. De påpeker at i praksis har kulturmiljøene blitt presentert som konkrete miljøer og ofte i rapportssammenheng. I denne antologien agiterer også Mette Guldberg for et såkalt funksjonelt kulturmiljøbegrep hvor det anerkjennes at kulturmiljø konstrueres i kraft av den viten man ønsker å oppnå - de spørsmål man ønsker svar på. Og dermed er utpekingen av kulturmiljø alltid et uttrykk for valg og bortvelgelse. De kulturmiljøene vi i dag finner viktige, er ikke nødvendigvis de samme som de vi vil finne viktige om 30 år. Alle er enige om at kulturmiljø eller steder ikke er noe i seg selv, men oppnår betydning i kraft av de blikk som kastes på dem og de spørsmål stedene menes å være svar på (Guldberg 2003)

2.6 Veien videre

Nesheim konkluderer i sin doktorgrad med at informasjonsteknologi og formaliserte metoder generelt, bør benyttes på en måte som støtter opp om arbeidsformen som i dag benyttes, det vil si tradisjonell skjønnsmessig tilnærming for et helhetlig kulturminnevern som fanger opp det kulturhistoriske mangfold. En kombinasjon av standardisering og individuell "touch" når det gjelder historiske landskapsanalyser blir anbefalt (Nesheim 2001).

Nordisk ministerråd har iverksatt flere arbeidsgrupper som har utarbeidet utkast til handlingsplaner der blant annet kulturmiljøet settes i fokus (Etting, Lerou-Cruce (red.) 1996:36). Denne rapporten kommer med konkrete anbefalinger om at man identifiserer og beskriver den nordiske kulturs mangfold, problem og muligheter samt at det utvikles metoder til å beskrive og formidle kulturmiljøet.

Kriteriene vi setter opp for å skille ut områdene, deretter avgrense og verdisette dem blir til sist det viktigste for vurderingen av ulike typer kulturmiljø som vi mener bør bevares eller ikke bevares. En mulighet er derfor å dele inn hele landet i kulturmiljø av ulike typer og så sette i gang en verdivurdering av alle.

3 Referat fra diskusjonsgruppene

Deltagerne på forskerverkstedet var på forhånd inndelt i fire grupper. Forskjellige diskusjonstemaer for hver av gruppene var også bestemt på forhånd. I hver gruppe ble det valgt en referent. Referatene nedenfor er bare i begrenset grad justert og redigert for å gjøre dem mer enhetlige og lesbare.

Gruppe 1: Kulturminner og kulturmiljøer i kystsonen

Gruppe 2: Kulturmiljøbegrepet i byutvikling

Gruppe 3: Kulturmiljøbegrepet i et aktørperspektiv

Gruppe 4: Kulturmiljø som analytisk/teoretisk begrep og kulturmiljø operasjonalisert til bruk i planlegging og forvaltning

3.1 Gruppe 1. Kulturminner og kulturmiljøer i kystsonen

Deltakere: May-Liss Bøe Sollund (NIKU, referent), Kristi Vindedal (RA, hjelpereferent), Mathilde Anker (NIKU), Ann Norderhaug (Planteforsk), Anne Sæterdal (NIKU), Eli Ulriksen (NIKU), Kari Støren Binns (NIKU), Jens Christian Eldal (NIKU).

Oppgitt diskusjonstema

NIKU arbeider med et strategisk instituttprogram som omhandler kulturminner og kulturmiljøer i kystsonen sammen med NINA, Planteforsk og NIBR. NIKU er i tillegg involvert i fire søknader til NFR som omhandler kystsonen. Kunnskap om kystens kulturminner og kulturmiljøer er et område som MD ønsker skal være en del av NIKU kompetanse (Nasjonal oppgave).

- Hvordan bruker vi betegnelsen kulturmiljø som teoretisk og analytisk begrep?
- Hva særpreger kystens kulturminner og kulturmiljøer?
- Hvilke utfordringer av begrepsmessig art møter vi i studiene av nettopp kystens kulturmiljøer?
- Hva er utfordringene/problemstillingene vi møter når vi bruker begrepet på de ulike arbeidsområder? Dokumentasjon og kartlegging, prinsipper for definering av innhold og avgrensinger, verdivurderinger, anvendelse i plandokumenter og prosesser, bruken i den politiske dialog, i den løpende forvaltning og i arbeid med verdiskaping.
- Diskuter ut fra egne erfaringer, litteratur om temaet m.v.

Referat fra diskusjonen

Problemstillinger:

Hvordan bruker vi betegnelsen kulturmiljø som teoretisk og analytisk begrep? Hva særpreger kystens kulturminner og kulturmiljøer? Hvilke utfordringer av begrepsmessig art møter vi i studiene av nettopp kystens kulturmiljøer?

Hva er utfordringene/problemstillingene vi møter når vi bruker begrepet på de ulike arbeidsområder: Dokumentasjon og kartlegging, prinsipper for definering av innhold og avgrensinger, verdivurderinger, anvendelse i plandokumenter og prosesser, bruken i den politiske dialog, i den løpende forvaltning og i arbeid med verdiskaping.

Konklusjoner:

- Det er ingen teoretiske eller metodiske forskjeller på hvordan vi tilnærmer oss kystens kulturmiljø i forhold til øvrige typer kulturmiljø.
- Kystområdene har en del særtrekk som atskiller dem fra øvrige områder slik at det er meningsfylt å bruke begrepet Kystens kulturmiljø:
 - A: Kulturmiljøet oppleves fra sjøen som er den viktigste kommunikasjonsåren for disse miljøene

B: Inneholder svært mange ikke-synlige elementer, også maritime kulturminner
 C: Enkeltelementene i disse områdene er dårlig kartlagt

- Sosial konstruksjon med heterogent nettverk
- Konsekvenser for prosess og produkt

Diskusjonen som førte til konklusjonene

Problem vi står overfor:

Kunnskap for å kunne kommunisere begrepet "Kystens kulturmiljøer" både mellom de forskjellige fagmiljø og til allmennheten

Kystkulturmiljøene - hvor trekkes avgrensingen?

- Havforskere: ved grensen land/vann
- Elvenes nedslagsfelt som kan føre avgrensing helt opp til fjellområdene
- Forvalterne med 100 meters grense fra havet eller bare strandsonen

I et forskningsperspektiv vil man konsentrere seg om kulturminner og kulturmiljøer som er kystrelaterte

Hva kjennetegner kystkulturmiljøene?

- Raske endringer, historisk sett
- Flytting av materielle kultur, for eksempel ervervsutstyr
- Press på strandsonen - overlaging av eldre spor i pressområder eller forlatte og forsvunne virksomheter i utkantområder (de siste 2-300 år)
- Homogenisering av kystområdene - mangfoldet forsvinner (de siste 10-år)
- Langsiktigheten mangler i planleggingen når det skal foretas tiltak (i dag)

Hvilke type aktiviteter/kulturmiljøer finnes i kystområdene?

- By/tettsted
- Jordbruk
- Næringsvirksomhet i form av fiske og sjøfart
- Annen maritim virksomhet
- Fritidsfiske
- Turisme

Forslag til løsninger på planleggingsutfordringer

- Kulturmiljøer må angripes ut fra innhold eller struktur mer enn ut fra plangrenser
- Se kulturminner i forhold til bruk (for eksempel dagens bosetning contra forhistoriske gravfelt)
- Definere kulturmiljøene ved hjelp av produksjonslandskapet (bruken gjennom tidene)
- Ta utgangspunkt i sårbare områder. Se hvilke kulturminner som finnes der og hva de er funksjonelle deler av og hva de tåler av bruk/endring
- Kulturmiljøene kan ha diffuse grenser, men man gjør en innsats for å vise verdifulle eller spesielle enkeltelementer innenfor disse
- Kontinuerlige prosesser som skjer innenfor et kulturmiljø må vinkles positivt (for eksempel Hurum sentrum som er i utvikling hele tiden med påbygging og utvidelse av bygninger)
- Kulturmiljøets dynamikk
- Øke forståelsen av det som finnes og ivaretagelse – synliggjøring av dette
- Skape heterogent aktørnettverk - flere fagfelt involveres og samarbeider med forvaltningen. Aktørene må se kritisk på sin egen rolle

3.2 Gruppe 2. Kulturmiljøbegrepet i byutvikling

Deltakere: Torgrim Guttormsen (NIKU), Petter Molaug (NIKU), Kjell Andresen (RA), Inger Marie Egeberg (NIKU), Leidulf Mydland (Byantikvaren/NIKU), Sidsel Andersen (NIKU, referent).

Oppgitt diskusjonstema

NIKU forbereder en tematisk satsning på byutvikling og kulturmiljøer for oppstart i 2005/6. Det kan hevdes at kulturmiljøbegrepet kanskje er mer krevende å bruke i bysammenheng både med forskning som innfallsvinkel og med planleggerens og forvalterens blikk.

- Hvordan avgrense, definere innhold og ikke minst kommunisere om kulturmiljøer på måter som involverer og forankrer - og ikke ekskluderer?
- Hvordan bruker vi betegnelsen kulturmiljø som teoretisk og analytisk begrep?
- Hva særpreger studier og analyser av byenes kulturminner og kulturmiljøer?
- Hvilke utfordringer av begrepsmessig art møter vi ved identifisering, avgrensning og analyse av byens kulturmiljøer?
- Hva er utfordringene/problemstillingene vi møter når vi bruker begrepet på de ulike arbeidsområder: dokumentasjon og kartlegging, prinsipper for definering av innhold og avgrensninger, verdivurderinger, anvendelse i plandokumenter og prosesser, bruken i den politiske dialog, i den løpende forvaltning og i arbeid med verdiskaping.

Referat fra diskusjonen

Diskusjonen ble naturlig nok – temaet tatt i betraktning – ganske springende. Følgende problemstillinger ble diskutert:

Bruk av kulturmiljøbegrepet i komplekse bysituasjoner

Grappa kom raskt fram til at kulturmiljøbegrepet er svært upresist og omfattende. En by er som helhet et kulturmiljø. Bruk av kulturmiljøbegrepet krever stor grad av presisering dersom vi skal beskrive eller identifisere generelle eller spesielle kulturminneverdier i en bysituasjon. Like fullt må vi akseptere at begrepet er innarbeidet både i lovverk og i fagspråket i kulturminnevernet. Vi kan derfor ikke vrake begrepet, men heller videreutvikle og definere det slik at det kan bli tydelig og anvendbart - i dette tilfellet i bytematikken. Byen som tema er vidt og kan i seg selv vinkles på svært mange måter. Utfordringen blir å arbeide med begreper som er mer byspesifikke og selvforklarende – slik at man ikke må utarbeide en lang utledning som begynner med skillet natur/kultur i enhver situasjon. Slik er kulturmiljøbegrepet svært tungvint og kan lett føre til misforståelser.

Selv i by gis naturargumenter størst vekt

I diskusjonen kom vi flere ganger tilbake til forholdet mellom natur og kultur. I Norge veier naturargumentene svært tungt. Kultur er "lettvektet". Hvorfor får naturargumentene mer gjennomslag? Også i bysammenheng blir for eksempel salamanderbestanden i en dam tatt mer alvorlig enn viktige kulturminner, selv om argumenteringen om bestand og uerstattelighet er den samme. Natursiden er organisert på en annen måte, som gir større legitimitet (hos fylkesmannen i stedet for fylkeskommunen).

Homogene områder/fragmenterte områder

Vi brukte aktuelle eksempler som deltakerne hadde spesiell kunnskap om. Veipakke Tønsberg, Plan for Oslo indre by, kulturmiljøfredning av Grünerløkka, Akerselva miljøpark, Gamlebyen/miljøbyen Gamle Oslo etc.

Bevaringsplan for indre by

I ny plan for Oslo indre by er begrepet kulturmiljø ikke brukt. Arbeidet med planen viste at det er vanskelig å finne et felles begrepsapparat. I tillegg til arbeidet med selve substansen, å

prioritere og definere viktige overordnede, spesifikke trekk – ”Oslo-sjelen”, var det nødvendig å bryte dette ned på områdenivå.– og så se sammenhengen. Tidligere metodikk har generelt gått fra objektnivå. Planen for indre by er en slags prøvestein for å finne det spesifikke, også på overordnet nivå og å prioritere hva som er viktigst. Erfaringene så langt viser at det er mye å ta fatt på – både mht. begreper og metodikk.

Det er generelt sett to betraktningmåter på områdenivå:

1. Å definere de homogene områdene som gir ett tidsbilde – for eksempel Grünerløkka som ble bygget raskt med alle funksjoner (arbeid, boliger, parker, skoler, kirke etc).
2. Å definere områder med stor tidsdybde – *deep urban structure* - men der bybildet i dag fremstår som svært fragmentert – for eksempel Gamlebyen.

Kulturmiljøfredning for Grünerløkka

Kulturmiljøfredningen har vært en tung og langsom prosess og er ennå ikke i havn. Arbeidet er imidlertid svært interessant og viktig for hvilke formelle virkemidler det er hensiktsmessig å bruke i en bysituasjon. En kombinasjon av kulturminneloven og plan- og bygningsloven gir mer fleksibilitet. Ikke minst – her bor det masse folk med egne meninger! Det knytter an til det siste punktet – hvem definerer verdiene og hvordan skal dette gjøres?

Kulturmiljøbegrepet må knyttes til verdivurdering

Kulturmiljøbegrepet er verdiladet. Verdiskaping og endring er en helt grunnleggende egenskap ved byen. Autentisitet er mulig (men vanskelig nok) å diskutere når det gjelder enkeltobjekter – men for et levende byområde oppstår mange dilemmaer og motsetningsforhold. En by som ikke endrer seg er ferdig. Hvordan ivareta kontinuitet og forandring – her kan vi fortsette diskusjonen!

Dagens sitat: Kjell Andresen refererte (i plenum) fra en Grünerløkka-undersøkelse der folk ble spurt om kulturmiljøbegrepet: *”Kulturmiljø er et sånt hippie-sosionomkjerring-ord.”*

3.3 Gruppe 3. Kulturmiljøbegrepet i et aktørperspektiv

Deltakere: Ragnhild Skogheim (NIBR, referent), Even Gaukstad (RA), Grete Swensen (NIKU), Kristi Ringard (MD), Inge Lindblom (NIKU).

Oppgitt diskusjonstema

Hvilke er de viktigste aktørene som må ha et forhold til begrepet kulturmiljø dersom begrepet skal ha noen bred samfunnsmessig betydning og fungere i praksis?

- Politikere lokalt og sentralt
- Lokalsamfunn/barn og ungdom, lokale historielag (de som bor i og bruker kulturmiljøet)
- Forvaltere og planleggere lokalt og sentralt
- Aktører innen lokal og regional utvikling
- Forskere

Hvilke erfaringer har vi med lokalsamfunnets identifisering, avgrensning, opplevelse og verdsetting av kulturmiljøer sett i forhold til forvaltningens og i forhold til fagfolk/forskere/eksperter med ulike typer bruk av begrepet?

Hvilke tanker og problemstillinger har vi knyttet til ulike roller:

- Forvalterens rolle – kan legge begrensninger/påbud osv.: bruke loven
- Forskerne legger premisser for forvaltningens arbeid
- Skjønnsmessige (faglige) vurderinger som bygges inn i kart og planer

Spilleregler og etiske spørsmål knyttet til det å legge begrensninger og sette verdier på områder folk bor i eller bruker.

Hva med vurderinger og rangeringer av ulike typer kulturmiljøer – hvem bestemmer hva som er verdifulle kulturmiljøer? Hvem "lærer opp" hvem?

Diskuter ut fra egne erfaringer, litteratur om temaet m.v. Referenten noterer problemstillinger og mulige konklusjoner, tar med henvisning til viktige kilder osv. underveis.

Referat fra diskusjonen

Det ble en del diskusjon rundt selve kulturmiljøbegrepet og dets anvendelighet, hvor vi kom fram til at det må gi(s) mening i, og tilpasses, de sammenhenger det brukes. Spørsmål vi stilte oss var om kulturmiljøbegrepet er et uklart begrep, i hvilke sammenhenger det er uklart, og hva som kan gjøres for å øke forståelsen av og nytten av begrepet for ulike aktørtyper.

1. **Vi bør bruke kulturmiljø som et funksjonelt, "pragmatisk" begrep.** Det bør tas utgangspunkt i hva slags funksjon eller hensikt begrepet kulturmiljø har i ulike situasjoner. Forskere og forvaltning bør bli mest mulig eksplisitte når det gjelder hva man legger i begrepet. Er vi (forskere/forvaltning) tydelige nok på å definere hva vi mener når vi bruker det, eller tas det for gitt? Grappa hellet i retning av å svare nei på det spørsmålet. Det må skapes en forståelse av nytten av begrepet, det har man (forvaltningen) foreløpig ikke klart. Begrepet brukes ofte implisitt ideologisk og verdiladet, selv om det i utgangspunktet er verdinøytralt i kulturminneloven. Vi bør gå mer inn på det ideologiske og verdimessige grunnlaget til dem som bruker begrepet. Det var imidlertid enighet om nødvendigheten av å ha et begrep som er videre enn kulturminnebegrepet, men at det er tolkningen, forståelsen og anvendelsen av det som er problemet.
2. **Kulturmiljøbegrepet er et forvaltnings- og forskningsbegrep** som ikke nødvendigvis samsvarer med "lokal dialekt". Derfor er det viktig å finne hensiktsmessige oversettelser, operasjonaliseringer, slik at de det angår (lokalt) skjønner hva det dreier seg om. Kulturmiljø er primært i dag et juridisk begrep. Det leder over til det tredje punktet hvor vi utdyper lokal forståelse og ekspertens møte med denne forståelsen eller "dialekten".
3. **"Ekspertene eier ikke virkeligheten"**, heller ikke hva som er riktig forståelse. Men en må også erkjenne at noen er eksperter på et felt, og det er derfor nødvendig å sette noen grenser for hvilke spørsmål "folk flest" medvirker i. Det "faglige skjønnet" er en viktig størrelse som ikke må forveksles med "subjektive oppfatninger". Spørsmålet vi stilte er om kulturmiljøbegrepet er egnet for dialog, hvor svaret er at det er det i mange tilfeller ikke pr i dag, det har i liten grad befestet seg som begrep utenfor forvaltnings- og forskningsmiljøer på feltet. Det er viktig å få til synergi mellom lokale fortellinger og ekspertenes fortellinger. Forskere og forvaltning må være tydelige på hvilke kriterier og verdier de legger til grunn og ikke tre en bestemt forståelse ned over hodene på folk. En får problemer dersom en kommer brasende med lovverket, ble det sagt.

Kulturmiljø: Det blir ikke noe kulturmiljø før noen har definert det (og deretter gitt det verdi). Verdi og territoriell avgrensning henger derfor sammen. Det trengs å øke refleksjonsnivået rundt hva vi identifiserer og avgrensner som kulturmiljø (og deretter tilskriver verdi og prioriterer som verdifullt). Det er viktig å ta hensyn til *lokale refleksjoner*, det vil si hva ulike befolkningskategorier oppfatter som verdifullt. Det ble vist til prosjekt om skoleelevers verdivurderinger; "Barnetråkkmetoden". Det ble også pekt på at en kunne "bygge" kulturmiljøene gjennom å gå fra konkrete, enkle elementer til større sammenhenger og helheter i medvirkningsprosesser.

Fagfolk må også kunne endre syn, være åpne for det man kanskje ikke har tenkt på som lokale kulturverdier.

3.4 Gruppe 4. Kulturmiljø som analytisk/teoretisk begrep og kulturmiljø operasjonalisert til bruk i planlegging og forvaltning

Deltakere: Knut Bjørn Stokke (NIBR), Mette Eggen (RA), Terje Brattli (VM/NTNU), Ole Risbøl (NIKU), Birgitte Skar (NIKU), Gro Jerpåsen (NIKU, referent).

Oppgitt diskusjonstema

- Teoretiske og metodiske problemstillinger knyttet til bruken av begrepet. Forholdet mellom kulturmiljøbegrepet og andre beslektede begrep – landskap, kulturlandskap, bylandskap m.fl.
- Se også spørsmål under de andre gruppeoppgavene.
- Velg ut noen problemstillinger og diskuter disse grundig.
- Diskuter ut fra egne erfaringer, litteratur om temaet m.v. Referenten noterer problemstillinger og mulige konklusjoner, tar med henvisning til viktige kilder osv underveis.

Referat fra diskusjonen

1) Kulturmiljøbegrepet – en konstruksjon

Det var enighet i gruppa om at selve begrepet er en konstruksjon som må fylles med innhold. Kulturmiljøer innehar den verdien som tilskrives dem. En sentral problemstilling som kom fram er hvordan kulturmiljøer konstrueres i dag og hvordan begrepet kan operasjonaliseres.

2) Fredning av kulturmiljøer

Med bakgrunn i Mette Eggens arbeid med fredning av kulturmiljøer hos Riksantikvaren diskuterte vi selve fredningsprosessen. RAs erfaring var at de mest vellykkede resultatene ble oppnådd ved at prosessen ble initiert lokalt og ikke sentralt fra toppen. Et eksempel på toppstyrt fredning var Utstein kulturmiljø som fortsatt manglet en forvaltningsplan. RA hadde fått signaler om at de ikke skulle igangsette noen fredninger nå på eget initiativ, men avvente lokale/regionale initiativ. RAs rolle ville trolig for fremtiden være å gi råd og veiledning i fredningsprosesser. De fleste fylkene har meldt inn til RA forslag til steder som kunne fredes som kulturmiljøer. Denne listen ligger foreløpig i bero hos RA. Det er opp til fylkene å starte en fredningsprosess. RA etterlyste bedre dialog med regionale myndigheter og uttrykte ønske om en bedre lokal forankring.

Erfaring tilsier at fredninger er store og tunge prosesser, og at det kanskje ikke alltid er den rette veien å gå for å sikre kulturhistorisk viktige miljøer. Samtidig er det viktig å ivareta noen sentrale kulturmiljøer av nasjonal verdi, noe som er RAs ansvar. I slike saker er Kulturminneloven et viktig verktøy.

3) Plan og bygningsloven (PBL) eller Kulturminneloven (KML)

Det økte fokuset på kulturmiljø har aktualisert vern av disse etter PBL i større grad. Her ligger det en mulighet for å løsrive prosessene mht. kulturmiljø fra fredningsvedtak og KML, som ofte har negative assosiasjoner lokalt og som er en mer omfattende prosess. Planprosesser etter PBL er en viktig møteplass hvor sentrale beslutninger om bruk og vern av arealer fattes. Vi kom inn på at det finnes mye lokal stedsidentitet, og at det kan være lurt å bygge på dette i lokale prosesser hvor kulturmiljø er tema. Eggen nevnte også Mölndal kommune i Sverige som har utarbeidet en bok med kart med beskrivelse av kulturmiljøer i turistøyemed, men som også har verdi for lokalbefolkningen.

4) Lokal forankring og brukervedvirkning

I en prosess med fredning av kulturmiljøer har erfaringer vist at lokalbefolkningen opplever at kulturmiljøet har blitt tatt fra dem. De føler ikke lenger et eierskap og tilhørighet til miljøet. I prosessen er det blitt fremmed for dem. Kulturmiljøet blir overtatt av regionale og nasjonale myndigheter. Vi diskuterte hvordan en kan motvirke slike utfall av fredninger. Viktige faktorer

for at en lokalbefolkning skal føle et eierskap, er at initiativet kommer nedenfra og at lokalbefolkningen og lokale myndigheter blir trukket aktivt med i prosessen. Det finnes metoder og modeller for å gjennomføre planprosesser med lokal medvirkning. Eksempler på dette er arbeidsbokmetoden og dugnadsmetoden.

Vi diskuterte en del rundt kulturminne-ekspertens rolle i slike prosesser. Ideelt sett bør et samarbeid bygge på en dialog, der ekspertens rolle blir å lytte, samt formidle sin kunnskap og fungere som rådgiver. Lokale prosesser kan ikke nulle ut eksperters rolle, de bør bidra med sin kompetanse og fortelle sine historier knyttet til landskapet. Da er vi inne på det Skar i sitt paper betegner som "bridging the gap". En sentral problemstilling er således hvordan dette kan gjøres. En mulighet er at ekspertene i større grad anvendes som prosess-ledere.

Vi snakket også en del om hvordan det er mulig å fange opp kulturmiljøer bygget på lokal stedsidentitet, og hvordan alle grupper i en befolkning blir hørt i en slik prosess. Det er også viktig å fange opp steder forbundet med negative assosiasjoner, og ikke fremstille fortiden som bare idyll.

Medvirkning har grovt sett to argumenter: demokrati og effektivitet. Medvirkning er for det første viktig mht. effektivitet, dvs. at de aktører man er avhengig av for å få gjennomført en plan/vedtak må involveres aktivt i prosessen slik at disse får et eierforhold til saken. For det andre har medvirkningen et demokrati-element ved at alle som berøres av en plan, bør medvirke. I den forbindelse blir et sentralt spørsmål hvordan motvirke at bare de som roper høyest blir hørt og får gjennomslag.

Grunneierinteresser står sterkt i lokale planprosesser etter PBL, særlig på landsbygda. Hvordan arbeide for å få andre grupper engasjert og hørbare lokalt blir således et viktig spørsmål. Lokale historielag og lignende kan være viktige støttespillere.

5) Grunnlagsarbeid må til!

Vi har et sterkt lovverk i Norge. Lenge har en sett det som viktigere å forvalte et lovverk enn å fortelle en historie. Forvalterne har også et ansvar for å formidle kunnskap og historier. Formidling og informasjon er en viktig forutsetning for lokal medvirkning i kulturmiljøarbeid. Kulturmiljøbegrepet er et internt begrep som få utenfor fagmiljø og kulturminneforvaltningen forbinder noe med. Vi som "eier" begrepet har en jobb å gjøre med å bevisstgjøre menigmann og den øvrige forvaltningen om betydningen av å ivareta kulturmiljøer. En måte å gjøre det på er å drive enkelt informasjonsarbeid slik som en kommune har gjort ved å trykke en brosjyre som presenterer noen av kommunens kulturmiljøer. Ved å drive lokalt informasjonsarbeid kan en skape positive assosiasjoner til begrepet og alminneliggjøre det, slik at det ikke bare forbindes med restriksjoner og hindringer.

6) Avgrensingsproblematikk

Ved å avgrense et kulturmiljø er det også slik at noen berørte arealer defineres bort. Alle landskap innehar en historie. En kulturmiljø-avgrensning egner seg ikke til å beskrive hele landskapet som et kulturminne. Når vi avgrenser et kulturmiljø, er det imidlertid et virkemiddel til å trekke fram de landskapsutsnittene som har høyere verdi enn alt det øvrige omkring. Det ligger dermed automatisk en verdivurdering i det å avgrense et kulturmiljø.

For å sikre områdene som grenser inntil et fredet kulturmiljø etter KML, finnes det eksempler på at disse er ivaretatt gjennom PBL og regulert til spesialområde bevaring.

Et kulturmiljø bør være fattbart visuelt, opplevelsesmessig og kulturhistorisk, idet det skal oppleves og forstås av mange andre enn fagfolk. Ikke alle kulturmiljøer oppfyller disse kravene uten videre, og det er en utfordring å formidle verdien til ikke synlige kulturminner. Dette er kulturminner og miljøer som er vanskelige å oppleve uten inngående kunnskap.

Dette er særlig aktuelt for kulturmiljøer i skog og ikke synlige kulturminner og – miljøer i dyrket mark.

4 Notater fra deltagerne

Innledning

Notatene var i utgangspunktet ment som innspill til arbeidsseminaret, og det ble gitt knappe tidsfrister. Derfor har de forskjellig form og går ulikt dypt inn i problemstillingene. De er også mer eller mindre personlige. Vi har valgt å gruppere notatene ut fra tema og tilnæringsmåte. Til sammen gir de etter vår mening spennende aspekter til problematikken kulturmiljø og bekrefter at dette temaet er mangfoldig og kan brukes på mange måter og i mange sammenhenger.

4.1 Kulturmiljø: landskap – omgivelser – sted – rom?

Grete Swensen, NIKU

Jeg vil nærme meg begrepet kulturmiljø ut fra en påstand om at begrepet **fortsatt i stor grad er et internt forvaltningsbegrep**. Det anvendes stort sett i plansammenheng som et toleddet begrep, "kulturminner og kulturmiljø". Er det for eksempel helt avklart hva som skiller det fra kulturminner og kulturlandskap, og har denne avklaringen fått fotfeste blant planleggerne? Innspillene mine blir i stor grad farget av de iakttakelsene og konklusjonene vi gjør i prosjektet "Landskap under press" (LUPE) (Swensen & al.2004).

Det er (minst) to vesensforskjellige tilnæringer som er brukt til et sted.

Omgivelsene erkjent som et virksomhetssted (et innenfra-perspektiv)

Virksomhetsstedet viser til de praktiske virksomhetene som foregår på et sted, der mennesket som aktivt handlende subjekt utgjør nøkkelen for forståelse. Daglige gjøremål er betydningsfulle for tilknytningen som gradvis utvikler seg til et sted hos brukerne. Praktiske handlinger som næringsutøvelse, friluftsliv og ferdsel er i et historisk perspektiv faktorer som bidrar til endringer i landskapet og gradvis omformer stedet. Begrepet "virksomhetssted" som skriver seg fra filosofen Jacob Meløe, er videreført av Anniken Greve, som understreker handlingsperspektivet slik: "Virksomhetsstedet er ikke primært noe vi ser, det er heller ikke et sted vi primært bygger, **det er et sted vi gjør**. Det er altså ikke den hendelsen som finner sted som skaper dette stedet, men den handlingen vi iverksetter. Virksomhetsstedet får form og skikkelse i kraft av det vi gjør med henblikk på omverdenen" (Greve 1998:192). Hovedpoenget er at erfaringene og kunnskapen om stedet bygger seg opp via virksomhetene den enkelte utøver der. I et slikt perspektiv blir **lokale brukere av et område stående som viktige aktører**. Holdningene de inntar til utbyggingstiltak, verneinitiativ så vel som de formelle og uformelle kanalene de anvender for å fremme lokale interesser, er formet av forankringen de har til stedet.

Omgivelsene som et forvaltningsdomene (et utenfra-perspektiv)

Arkitekter, planleggere og forvaltere må nødvendigvis i sine yrkesroller innta posisjonen som eksperter eller "outsiders". I sin profesjon har de utviklet en egen metodikk for å analysere romlige størrelser. Den abstrakte, formalistiske måten de betrakter rommet på, kan tidvis kritiseres for å fristille de fysiske omgivelsene fra den sosiale og den historiske sammenhengen – en framgangsmåte som på en illustrerende måte er omtalt av geografen Derek Gregory som "øyets egen makt". Kritikken rammer når formgivning og en ren estetisk

vektlegging får dominere på bekostning av hensynet til den helheten bygg og anlegg skal inngå i.

Kulturmiljøer, forstått som "områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng", har et potensial for å fange opp historisk sammenheng og helhet og bygge bro mellom den konkrete/subjektive og den abstrakte/objektive tilnærmingen til stedet. Men i hvilken grad har kulturmiljø-forståelsen klart å vinne gjennomslag?

Kulturmiljø – et esoterisk begrep?

Kulturlandskap har siden det ble lansert på 1970-tallet maktet å nedfelle seg som et vesentlig begrep både innenfor planprosessen og hos allmennheten, og det bringes på bane både når spørsmål innenfor landbruket, natur- og kulturminnevernet og friluftsliv står på agendaen. Det kommer for eksempel fram i Nannestad gjennom juridisk bindende retningslinjer knyttet til kommuneplanen, hvor det presiseres at ny bebyggelse skal plasseres slik at hensyn til kulturlandskapet blir ivarettatt. Begrepet kulturmiljø inntar en mye mer beskjeden plass. Når det brukes, er det stort sett som en allongering av kulturminner (kulturminner og kulturmiljø). Det kan skyldes flere forhold: at det i første rekke betraktes som en juridisk term, tett koblet til KML - at aktuelle faginstanser sjelden selv bringer det på bane og presenterer det som en relevant innfallsvinkel og/eller at begrepet ikke har stått tilstrekkelig i fokus i de relevante fagmiljøene og dermed har et uavklart eller tvetydig innhold. Selve definisjonen av kulturmiljø åpner for ulike tolkninger og skjønn. Hva man forstår som "større helhet og sammenheng" er ikke umiddelbart klart. Kulturminnevernet kan muligens kritiseres for ikke å legge nok vekt på å tenke på kulturmiljø som et verktøy som skal inngå i en bredere plansammenheng, hvor mange sektorhensyn skal ivaretas. Mangelen på faglige diskusjoner om begrepet og de metodiske innfallsvinklene, kan gi et inntrykk av at kulturmiljø har karakter av å være et avklart og uproblematisk begrep som det hersker bred enighet om. Slik bruk gir ikke dagens erfaringer grunnlag for.

Det er derfor ønskelig at det satses på mer FoU-virksomhet for å utvikle aktuell kulturmiljø-metodikk, samtidig som det vil være nyttig med brukerundersøkelser – både om hvordan kulturminneforvaltere forholder seg til det og hva slags innhold det tillegges av lokale brukere.

4.2 Kulturmiljøbegrepet

Gro Jerpåsen, NIKU

Struktur i kulturmiljøvurderinger

Riksantikvaren har utviklet et sett av kriterier til bruk i verdivurderinger av kulturmiljøer og kulturminner (Borud, Gjendem.1993). Blant disse inngår også strukturbegrepet.

De kriteriene som er utviklet for verdivurderinger av Riksantikvaren er først og fremst utviklet med tanke på vurdering av enkeltobjekter. De er mindre egnet til å vurdere hele kulturmiljøer. Hele poenget med å fremheve kulturmiljøene er muligheten til å kunne vurdere helheter og sammenhenger i landskapet. Strukturbegrepet er særlig egnet til å beskrive slike sammenhenger og har dermed en spesiell betydning i vurdering av kulturmiljøer. Begrepet "struktur" kan være samlende for flere tema i en KU, og dermed åpne for å se flere tema i sammenheng og kunne foreta noen samlende landskapsvurderinger av et planområde. Særlig har dette relevans for å kunne vurdere landskapstemaet, naturmiljøteamet og kulturmiljøtemaet samlet.

Et enkeltminne/miljø kan ha en verdi som del av en struktur eller sammenheng, eller et miljø kan ha verdi som representant for en struktur eller sammenheng. Utover verdien av strukturen i seg selv er, kan struktur sies å representere et nivå mellom objekt og område og

kan være med på å høyne verdien til enkeltobjekter. Verdien av en struktur kan være større enn summen av enkeltelementer den inneholder, og kan derfor være med på å kvalifisere enkeltelementer for vern. Når man går inn på vern av sammenhenger vil man se at noen sammenhenger vil ha sine faktorer i et helhetlig miljø, et avgrenset område, i andre tilfeller vil sammenhengene sees over store områder, gjennom områdets tilknytning til og forbindelser med større områder (Borud, Gjendem.1993).

Det å søke å avdekke landskapets kulturelle strukturer i et tidsperspektiv er sentralt for forståelsen av et landskap og for hvorfor det fremstår slik det gjør i dag. En slik analyse tar utgangspunkt i at kulturminnenes plassering i landskapet følger et bestemt mønster eller struktur og at dette mønsteret ikke er et resultat av tilfeldigheter, men har nedfelt seg innenfor et rammeverk av muligheter og begrensninger, det være seg naturgitte eller samfunnmessige. Ulike typer strukturer kan være sosiale strukturer, funksjonelle strukturer, historiske strukturer og visuelle strukturer.

Våre avgrensninger av kulturmiljøer bygger på eksisterende og kjente registerdata, arkivdata og muntlig informasjon. I tillegg bygger vi på visuell observasjon i våre befaringer sammen med kunnskap om jordsmonn, topografi, markslag, vegetasjonsbilde. Disse vurderingene gjøres i all hovedsak på bakgrunn av den erfaring og kunnskap som den enkelte fagperson har, og er i mange tilfeller en delvis ubevisst kunnskap om landskapets kulturelle struktur (Nesheim 1999).

Det samfunnsteoretiske grunnlaget for strukturbegrepet

Ethvert landskap som har vært bebodd over kortere eller lengre tid innehar en underliggende kulturell struktur som har vært førende for hvordan de menneskelige aktivitetene har nedfelt seg i landskapet (Brekke 1987). Et landskap vil inneholde ulike strukturer på ulike nivå og fra ulike perioder. Noen strukturer vil være mer dominerende og iøynefallende enn andre. Noen steder vil naturen være helt førende for den kulturelle strukturen, mens andre steder kan det være en gammel ferdselsåre eller en bestemt eiendomsinndeling som har vært det førende og som kan ligge til grunn for en økologisk struktur.

Hodder har definert strukturbegrepet som følger: "All uses of the term imply something not visible at the surface – some organizational scheme or principle, not necessarily rigid or determining, visible only in its effects" (Hodder 1991:162). Teoretisk kan strukturbegrepet knyttes til samfunnsteoretiske retninger som Giddens' strukturasjonsteori og Bourdieus handlingsteori. Teoriene tar både hensyn til effekten av individenes handlinger og erkjenner betydningen av overordnede sosiale strukturer. Handlinger skaper og påvirker strukturer, men disse menneskeskapte strukturene virker tilbake og styrer nye valg og handlinger. I henhold til hva Giddens betegner som "strukturens dualitet", representerer strukturene både begrensninger og muligheter (Giddens 1979, 1981, 1984, fra Olsen 1997:164ff).

Relasjonen mellom handling og landskap er dialektisk avhengig og strukturerende. Nettopp fordi det er relasjonelt forhold mellom handling og landskap blir det i en vurdering av landskap viktig å definere hvordan både en kulturell og en fysisk eller naturlig struktur i landskapet er relatert i praksis (Tilley 1994:23, Guttormsen 2001:29ff).

Undersøkelser av overgripende spredningsmønstre, det vil si romlige relasjoner mellom kulturminner og romlige relasjoner mellom kulturminner og landskap, kan gi oss økt kunnskap om menneskelig adferd i forhistorien. Det er i sin tur mulig å relatere mønsteret eller strukturer til sosial organisasjon så som bosettingsmønstre og gravskikk, noe som kan si noe om ideene bak mønstrene (Sahlqvist 2000:13ff).

Metoder for å avdekke kulturell struktur i landskapet, sammenhenger og relasjoner

En metode for landskapsvurderinger utviklet av arkeologer tar utgangspunkt i at landskapet har en visuell og en kulturell struktur og at kulturminnene har en plass både i forhold til den

visuelle og kulturelle strukturen (Gansum et.al. 1997). Den kulturelle strukturen består av relasjoner og sammenhenger der relasjoner beskriver forholdet mellom bestemte landskapsformasjoner og kulturminner, mens sammenhenger beskriver forholdet mellom kulturminnene. Disse sammenhengene kan være rent visuelle, dvs. innsyn til eller utsyn fra et kulturminne, eller de kan være rent funksjonelle, eller ha religiøse eller ideologiske forklaringer. Analysen kan danne utgangspunkt for avgrensning av kulturmiljøer eller større landskapsenheter.

En slik struktur kan være mer eller mindre lesbar/fattbar, og graden av fattbarhet eller lesbarhet vil danne utgangspunkt for en verdivurdering av et kulturminne eller et kulturmiljø, slik at høy grad av fattbarhet vil gi høy verdi.

Dette er et begrepsapparat og en form for analyse som passer godt i forhold til de vurderingene som skal gjøres innenfor en KU og andre vurderinger i forbindelse med arealplanlegging. Det er også en tilnærming som åpner for tverrfaglig samarbeid og andre fagtema i en KU. Det gjelder særlig temaer som landskap og naturmiljø, men det er også mulig å tenke seg andre tema.

4.3 Kulturmiljøbegrepet og landskapskonvensjonen

Kristi Ringard, NIKU

Konvensjonsteksten – definisjoner og virkeområde

Artikkel 1 - Definisjoner

I denne konvensjon gjelder følgende definisjoner:

- a. "Landskap" betyr et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer.
- b. "Landskapspolitikk" betyr de kompetente offentlige myndigheters utforming av generelle prinsipper, strategier og retningslinjer som gjør det mulig å iverksette bestemte tiltak med sikte på vern, forvaltning og planlegging av landskaper.
- c. "Mål for landskapskvalitet" betyr, for et bestemt landskap, de kompetente offentlige myndigheters utforming av publikums ønsker når det gjelder særtrekkene i landskapet i deres omgivelser.
- d. "Landskapsvern" betyr tiltak for å bevare og opprettholde viktige og karakteristiske trekk i et landskap når det er berettiget ut fra dets natur- og kulturminneverdi, som følge av dets naturlige utforming og/eller menneskers aktivitet.
- e. "Landskapsforvaltning" betyr tiltak som sikrer regelmessig skjøtsel av et landskap, slik at forandringer som forårsakes av sosiale, økonomiske og miljømessige prosesser styres og samordnes, med sikte på en bærekraftig utvikling.
- f. "Landskapsplanlegging" betyr sterke framtidrettede tiltak som tar sikte på å forbedre, istandsette og skape landskap.

Artikkel 2 - Virkeområde

Med forbehold om bestemmelsene i artikkel 15, får denne konvensjon anvendelse på partenes territorium i sin helhet og dekker naturområder, spredtbygde områder, by- og tettsteder. Den omfatter landarealer, vassdrag og fjord-, kyst- og havområder. Den gjelder landskap som kan betegnes som særlig verdifulle, så vel som hverdagslige landskap som forringede landskap eller landskap i forfall.

Problemstilling

Kunnskapsutvikling, kunnskapsformidling og lokal planlegging - er kulturmiljøbegrepet fruktbart i forhold til implementering av landskapskonvensjonen?

Konvensjonens intensjoner:

- fokus på landskap i bred forstand – by, land, "hverdagslandskapet", det landskapet folk bor og arbeider i.
- folks oppfatninger av "sitt" landskap og deres ønsker for bevaring/utvikling av særtrekk i et bestemt landskap.

Konvensjonen gir ingen fasit for hvilke landskaper som har verdi. Vekt skal legges på folks oppfatninger om dette.

Kulturmiljøbegrepet er, og bør faglig sett defineres som, et verdinøytralt begrep. Begrepet kan bidra til å sette fokus på

- helhet og sammenheng i tid og rom
- historisk dybde/utviklingstrekk som kan spores i dagens landskap
- både kultur og naturelementer
- det bebygde og det ubebygde.

Avgrensning av denne helhet og sammenheng er en faglig utfordring - er det snakk om generelle prinsipper/kriterier for avgrensning av et område? Og/eller er avgrensning et empirisk spørsmål som må avklares i hvert konkret tilfelle der et landskap – et områdes verdi diskuteres.

Verdisetting må komme i etterkant.

Kriterier for avgrensning og kriterier for verdisetting må problematiseres.

Landskapskonvensjonen stresser folks oppfatninger, deres ønsker. Det gis mao. ingen fasit for slike avgrensninger i landskapskonvensjonen.

Landskap/kulturmiljø/planområde

Er kulturmiljø noe som kan avgrenses innenfor et landskap/landskapsrom? Et planområde - en "tilfeldig"/hensiktsmessig avgrensning ut ifra bestemt interesse/formål – alltid områder utenfor dette, planområdene ligger mao. i større landskap og kan omfatte flere kulturmiljøer og/eller dele opp et kulturmiljø.

Perspektiver på landskapet – kulturmiljøet

Ovenfra: i fugleperspektiv?

Nedenfra/innenfra?

Forskerperspektivene

Folks perspektiver – her er det trolig mange forskjellige alt etter ståsted/fysisk og sosialt – og interesse.

Utfordring: å gjøre forskningsbasert kunnskap til en ressurs for lokalbefolkningen – dele kunnskap – bidra til "kunnskaping".

Forskere kan hjelpe folk til å se

- historien, historiene i landskapet
- strukturene i landskapet – kulturmiljøene
- sammenhengen mellom kultur og natur

En utfordring er å legge til rette kunnskapen slik at den kan gi folk grunnlag for å engasjere seg i utvikling av landskap/nærmiljø. Men forskerne må også være villige til å lytte til/være åpne for folks historier. Kunnskapsutvikling må også skje i dialog med de lokale ekspertene de som "eier" landskapet/kulturmiljøet.

Forskningsbasert kunnskap som ressurs for forvaltningen skal

- yte bistand til myndighetenes arbeid med å sette mål for landskapskvalitet – dvs. deres arbeid med utforming av publikumsønsker når det gjelder særtrekkene i landskapet i deres omgivelser (jf. Artikkel 1 punkt c i Konvensjonen).
- legge til rette et faglig grunnlag for en verdidiskusjon lokalt – en verdidiskusjon som kommunen tar initiativ til for eksempel i forbindelse med utarbeidelse/revisjon av kommuneplan.

4.4 Cultural heritage environment – Kulturmiljøbegrepet

Birgitte Skar, NIKU

To define what is the actual object of study and how a management system is to be constructed to be able to report in a meaningful way, are central issues that are surprisingly seldom discussed in cultural heritage management. In Scandinavia in particular one has been concerned with managing cultural heritage in a contextual perspective, to this end one has introduced the concept of “cultural environments”. Such a holistic approach is very much in line with the intentions of the recently implemented “European Landscape Convention”, but is also reflected in whitepapers and other conventions, like for example the UNESCO WH convention. Cultural heritage authorities have an obligation to manage cultural heritage environments in a sustainable way. **Defining such environments, however, has turned out to represent one of the most provocative methodological issues for cultural heritage management today. The concept of cultural heritage environments has for instance been integrated in Norwegian legislation since 1992, but even today research and management institution struggle to define and implement this complex concept.**

Modern landscape theory is based on the acknowledgement of the landscape as a cultural construct while earlier research saw the landscape as a physical reality (Agnew et al 1996; Wohlfart 2003). The experience and consumption of the landscape in a historical perspective – and particularly landscape and identity (Löfgren 1989) is a central issue. Recent research has for example discussed how our landscape perception was already formed during the decennia around 1800 as an element of the creation of national identities (Damsholt 1999; Daugstad 2002). According to a new constructivist paradigm within the cultural historical sciences, cultural environment is no longer a “physical thing in the landscape” but rather “a way to observe the landscape”. This constructivist paradigm is important scientifically but it does also create problems – particularly to our ways of dealing with the cultural environment concept in management. The definition of cultural environments then depends on “which story you want to tell”.

It has been suggested that the much used concept “cultural environment” is better used as a political- administrative term to describe the “particularly chosen – that needs protection”, while *cultural landscape* is an analytical concept that describes and explains human influence on the landscape generally (Grau Møller 2001). In this way “cultural environment”

becomes a term or a tool within the larger heading of “heritage” management. Löwenthal makes a distinction between “history” and “heritage” – “history” being about what actually happened, while “heritage” is about the parts of history that can be used in a contemporaneous context (Löwenthal, D.) – “heritage” is a construct. “Cultural environment” is in the same way a construct used in order to give today’s population a historical consciousness and sense of identity.

How are we then to deal with this social construct – the cultural environment? Whose cultural environment are we to protect? The European Landscape convention is much concerned with local stakeholder involvement in decision-making and the caretaking of the “everyday landscape”. Perhaps the two trends within modern landscape theory and within public management are so parallel, that they turn out to support each other and contribute to **bridging the gap between the expert knowledge and local perceptions of landscape**. This, however, calls for employment of processes that allow an open dialogue between experts, decision-makers and local stakeholders. The use of consensus methodology - methods better known from large Environmental Impact Assessments - like AEAM, is one way of approaching future management.

4.5 Kulturmiljøbegrepet – hva legger vi i det og hvordan bruker vi det?

Even Gaukstad, Riksantikvaren

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Kml. § 2. (Kulturmiljøbegrepets formelle fødsel i Norge.)

Mitt bidrag er det enkle poenget at begrepet kulturmiljø har to sider og kan sees som et **analytisk begrep**. Det angir et **perspektiv**, en måte å tenke på; de enkelte elementene i vår fysiske kulturarv må sees i sammenheng. Dette er bakgrunnen for at en i sin tid ønsket å etablere begrepet i forhold til kulturminneloven, som en hjemmel til å frede sammenhenger av kulturminner og helhetlige miljøer. Og det kan sees som et **forvaltningsbegrep**. Det angir en **fysisk kategori**, der vi beskriver og avgrensner konkrete kulturmiljøer i våre omgivelser. Hvilke sammenhenger som her vil være relevante vil selvsagt variere med basis i et avgrenset antall grunnvariabler som funksjon, form/materialbruk, rom, tid, sosialt sjikt og etnisk sammenheng.

De utfordringene jeg er opptatt av dreier seg ikke om definisjonsbestrebelsler, men om

- **gode konstitueringer av konkrete kulturmiljøer,**
- **overbevisende begrunnelser og**
- **hensiktsmessige avgrensinger**

Bare gjennom dette eksisterer kulturmiljøene forståelsesmessig og forvaltningsmessig. Det er vi som til enhver tid konstituerer de konkrete kulturmiljøene, basert på hvilke sammenhenger vi prioriterer i de enkelte tilfellene og hvordan disse er til stede i vår kulturarv, både materielt og immaterielt. Avgrensingen av slike kulturmiljøer må være hensiktsmessig og faglig holdbar. Den bør dermed også være forståelig for publikum.

Innen et større område vil det som regel kunne la seg identifisere og avgrense en rekke ulike kulturmiljøer. Dette betyr at de enkelte kulturminnene, som byggesteiner i kulturmiljøene, vil kunne "brukes" i flere ulike kulturmiljøer. En konsekvens av dette er at det innenfor avgrensede kulturmiljøer som regel vil finnes kulturminner som ikke har betydning for det kulturmiljøet vi har konstituert og avgrenset, og som representerer selvstendige utfordringer der vi arbeider i en forvaltningskontekst.

På bakgrunn av kommentarene over vil det framgå at en tanke om et systematisk og landsdekkende register over kulturmiljøer, tilsvarende som for enkeltkulturminner, vil være umulig. Kulturmiljøene kan ikke, som kulturminnene, telles bare én gang. Et kulturmiljøregister vil i stedet kunne inneholde alle kulturmiljøer som er identifisert og avgrenset i forbindelse med ulike typer planlegging (sektorforvaltningenes, inkludert vår egen, verne- og forvaltningsplaner, kommuners, fylkeskommuners og Sametingets eventuelle kulturmiljøplaner etc.). Det vil ikke kunne inneholde alle kulturmiljøer som eksisterer, men alle som av ulike årsaker og til enhver tid er identifisert og avgrenset.

Det ligger selvsagt avgrensingsutfordringer både "oppover" og "nedover". Hva teller vi som et kulturminne, og hva teller vi som et kulturmiljø? Når er tunanlegg og fangstanlegg det ene eller det andre? Når strekker vi kulturmiljøbegrepet uhensiktsmessig langt og landskapsbegrepet kanskje er mer håndterbart? Svarene må avgjøres etter betraktninger av hva som er hensiktsmessig i hvert enkelt tilfelle. Det er hele tiden vi som foretar valgene, og både valgene og de begrunnelser vi knytter dem til må være gode. Det er "mine" hovedutfordringer angående kulturmiljøarbeidet.

4.6 Noen raske momenter til forskerverkstedet

Mette Eggen, Riksantikvaren

Even Gaukstads presisering av kulturmiljøbegrepet som todelt (analytisk og forvaltningsmessig) er grunnleggende viktig. Gjennom de konkrete fredningssakene vi har hatt til nå, kommer især de forvaltningsmessige avgrensingsproblemene fram, slik Kjell Andresen påpeker (se avsnitt 4.7. her). I fredningssakene har det til dels vært forskjell mellom hva forvaltningen selv ser som en ideell avgrensning og hva lokalbefolkning og politikere mener. Der fagfolk legger vekt på kriterier som visuell, historisk og funksjonell sammenheng, er lokalsamfunnet naturlig nok mer opptatt av eiendomsgrenser og hvem som blir berørt av hvilke restriksjoner.

Mitt hovedpoeng er at det er en utfordring å finne metoder for å sikre den lokale forankringen bedre, dvs. å få lokalsamfunnene til å definere sine egne kulturmiljøer. Da ville det vise seg i hvilken grad de faglige kriteriene forvaltningen opererer med, er forskjellige fra befolkningens. I den grad kommunene allerede har definert slike miljøer i sin planlegging, bør dette kunne studeres og etterprøves.

4.7 Kulturmiljøbegrepet

Kjell Andresen, Riksantikvaren

Jeg slutter meg til Even Gaukstads synspunkter om forskjellen mellom kulturmiljø som analytisk begrep og som forvaltningsbegrep.

Best samsvar mellom analytisk og forvaltningsmessig avgrensning finner vi erfaringsvis i mindre sammensatte miljøer i grisgrendte strøk. Havrå kulturmiljø omfatter hele gardens landlege produksjonsareal. Tilsvarende gjelder også for Sogndalstrand der tettbebyggelsen og dets arealer for byjordbruk omfattes av kulturmiljøet. Også Sør-Gjæslingan kulturmiljø er foreslått med en tilsvarende avgrensning, men her er bare en mindre del av produksjonsgrunnlaget, sjøområdene rundt, innenfor den foreslåtte avgrensning av kulturmiljøet.

Størst problemer med avgrensning og definisjon av kulturmiljø har vi for Birkelunden kulturmiljø. Det en her ønsker å verne er murbyen Oslo slik den vokste seg fram på siste halvdel av 1800-tallet. Kun et mindre boligområde av dette omfattes av kulturmiljøet, men ingen deler av det som utgjorde produksjonsgrunnlaget for den sterke byveksten på slutten av 1800-tallet.

4.8 Hvordan bruke begrepet i konkrete kommuneplanprosesser – både i arealplanprosesser og i planer for lokalsamfunnsutvikling?

Ragnhild Skogheim, Knut Bjørn Stokke, NIBR

Kulturmiljø som begrep i arealforvaltningen

Man har ikke har noe stort erfaringsmateriale å vise til når det gjelder anvendelsen av kulturmiljøbegrepet i arealplanlegging og forvaltning. De erfaringer man har bør ses nærmere på, for eksempel når det gjelder fredning av kulturmiljøer gjennom KML, og mer generelt hvordan kulturmiljø blir håndtert i planprosesser etter PBL. Pr 2001 var det fattet fredningsvedtak for fem kulturmiljøer i Norge (Froen hovedgård i Akershus, Kongsberg sølvverk i Buskerud, Skoltebyen i Neiden i Finnmark, Soknedalsstrand i Rogaland og Utstein kloster i Rogaland). "Birkelunden kulturmiljø" var det første bymiljøet i Norge som ble fredet (kilde: prosjektoppgave om Birkelunden kulturmiljø som bo- og leveområde, UiO våren 2001).

Det er ikke entydig hva som menes med kulturmiljøbegrepet – heller ikke blant fagfolk på feltet – men at det er åpent for skjønn og subjektiv fortolkning. Hvordan begrepet tolkes og forstås av ulike aktører, og hvordan det håndteres i arealplanlegging når avveininger foretas mellom ulike interesser, er derfor noe som bør undersøkes nærmere. Samlet sett synes det å være et stort behov for mer systematisk dokumentasjon av hva kommunene gjør i saker der kulturminner/kulturmiljøer berøres.

Kulturmiljø i planlegging etter PBL

Det økte fokuset på kulturmiljøer gir nye utfordringer. Bl.a. blir arealplanlegging etter PBL ytterligere aktualisert, og kommunal planlegging er et felt kulturminnemyndigheter og – organisasjoner må forholde seg aktivt til. Ansvar for arealplanlegging etter PBL er primært delegert til kommunene, og er underlagt lokalpolitisk styring. Samtidig skal planleggingen fungere som en felles møteplass for alle relevante interessegrupper og aktører, hvor hensikten er å finne en god balanse mellom bruk og vern av arealer og ressurser. Vi har imidlertid liten kunnskap om hvordan kulturminneinteressene blir håndtert i slike prosesser, og enda mindre når det gjelder kulturmiljøer. Gjennom SIP-prosjektet "Kulturminner og kulturmiljø i en integrert kystsoneforvaltning" og i en felles søknad til NFR, har vi ambisjoner om å belyse dette i kystsoneforvaltningen (men som har anvendelsesverdi for alle typer arealer).

For å besvare dette finner vi det fruktbart først å studere hvordan kulturminner og kulturmiljøer er forstått og verdsatt blant ulike relevante aktører i planprosessene, bl.a. lokale interesseorganisasjoner, grunneiere, kommunale planleggere, politikere og regionale myndigheter. Vi anser følgende spørsmål som viktige å belyse:

- Hva oppfatter ulike aktører som viktig og verdifullt å ta vare på av kulturminner og kulturmiljøer, og hvorfor?
- Hvilke kriterier legger de ulike aktørene til grunn i sine verdivurderinger?
- Hvilke begreper og betegnelser brukes for å beskrive verdiene?
- Hvilken betydning har kulturmiljøer når det gjelder lokal forankring og identitet?
- Er det ulike oppfatninger mellom fagfolk (regionalt og nasjonalt) og lekfolk, forvaltning og politikere lokalt?

- Hvordan tilrettelegges kulturminner og kulturmiljøer for bruk og næringsvirksomhet; og hvordan brukes de av ulike befolkningskategorier?

I studien av kommunale planprosesser vil se på hva slags kunnskapsgrunnlag om kulturminner og kulturmiljøer kommunene baserer seg på. Hvilke aktører er involvert i plan- og forvaltningsprosesser hvor kulturminner og kulturmiljø inngår, og på hvilken måte? Hvordan foregår samhandlingen? Hvordan blir hensynet til kulturminner og kulturmiljø avveid i forhold til andre interesser, og hvor det er konflikt?

4.9 Kulturmiljøbegrepet

Marte Boro, NIKU

Begrepet kulturmiljø dekker vel alle fysiske miljøer menneskene har satt spor i – eller knyttet forestillinger til. Begrepet er altså svært vidt.

Begrunnelsen for å innføre begrepet i lovverket var ønsket om å sikre vern av større fysiske sammenhenger og helhetlige miljøer. Dette ga en mulighet til bedre å framheve sammenhenger i et miljø som verdifulle i seg selv.

Hva kan så disse sammenhengene bestå av? Hva skal være kriterier for å si at dette er et kulturmiljø og gi det en avgrensning?

Betoningen av sammenheng leder over til vektlegging av strukturer. Kulturmiljøet - som del av en struktur, som representant for en struktur og/eller det kan være ulike strukturer i kulturmiljøet – og strukturer kan selvfølgelig være "underliggende" – ikke synlige i seg selv.

Sammenheng i kulturmiljøet kan bygge på sosiale, visuelle, kulturelle, historiske osv forhold. Dette åpner sterkt for flerfaglighet.

Begrepet er svært bredt og åpent – å definere et kulturmiljø er på samme måte helt avhengig av det grunnleggende utgangspunktet – ståstedet for den som definerer. Bakgrunn, mål og verdisyn blir vesentlig.

Slik kan man si at begrepet er så åpent at det er innholdsløst – men jeg tror at man ved å bruke det betoner kulturaspektet inn i forhold til områder/miljøer på en positiv måte – vi har bruk for denne betoningen for å signalisere denne vinklingen. Språk og begreper er en forutsetning for dialog og utviklingen av en bevissthet rundt dette.

4.10 Kulturmiljøbegrepet og de strategiske grep

Inge Lindblom, NIKU

Kulturmiljø i kommunedelplaner. Strategiske kulturmiljøer

"Bambleprosjektet" hadde som hovedmål å produsere et effektivt og pålitelig planleggingsverktøy for kommunene med hensyn til kulturminner, kulturmiljø og historiske landskap. Det kanskje viktigste aspektet i "Bambleprosjektet" var å identifisere og avgrense "strategiske kulturmiljøer": Det er en selvfølge at områdene (kulturmiljøene) må være bevaringsverdige på grunn av deres kulturhistoriske verdi. Men det må også finnes en realistisk forventning om at områdene fortsatt kan bevares sett på bakgrunn av faktorer som utbyggingspress og den enkelte kommunes økonomi.

En kommunes strategiske kulturmiljøer tilsvarer et utvalg kulturmiljøer som anses som typiske og identitetsskapende for den enkelte kommune. Ved hjelp av ulike GIS-metoder (geografiske informasjonssystemer) og modeller (Arc-View) hadde prosjektet som mål å identifisere disse viktige strukturene når det gjelder karakteristisk kulturmiljø og historiske landskap. Konseptet om kommunens eget kulturelle "fingeravtrykk" (struktur og identitet) spiller nøkkelrollen, og vi hevder at den metodiske verktøypakken blant annet betyr noe for verdiskapingen på lokalt nivå, særlig i forbindelse med økt opplevelsesverdi av kulturminner og miljø som attraksjoner.

Kulturmiljø i konsekvensutredninger (KU). Temainndeling og tverrfaglighet

I konsekvensutredninger danner de ulike fagutredningene fundamentet for vurderingene. Temainndelingen og utredningene speiler langt på vei gamle akademiske tradisjoner med hensyn til faginndeling, innhold og avklaringer mot nærliggende disipliner. Dette er i seg selv med på å forsterke og opprettholde gamle barrierer mellom fagdisipliner. Det er ikke selvfølgelig at dette er det beste systemet, verken generelt eller i spesielle konkrete tilfeller. På den ene side er det slik at enkelte tema som for eksempel kulturmiljø består av flere delfag med til dels ulik fagtradisjon og ulikt behov for fagkompetanse (arkeologi, etnologi, arkitektur, samisk osv.) og på den annen side er det klare overlappsoner mellom ulike tema som for eksempel landskap og natur- og kulturmiljø. Det er ikke urimelig å tro at mangelen på tverrfaglighet og fleksible tema-konstellasjoner kan ha medført uklarheter og gjort prosess og resultater mindre etterprøvbare.

Temaet kulturminner og kulturmiljø er i seg selv en litt haltende konstruksjon som har litt av Ole Brum i seg. Tema-navnet signaliserer at både enkeltminner og miljøer skal behandles (på lik linje?). Dette er jo i og for seg bra nok, men neppe i samsvar med de ressurser som er tilgjengelig i normale KU-er. Når da det må prioriteres innen temaet blir det lett enten en direkte vurdering av registerdata, som gir en mangelfull forståelse av helheten i kulturmiljøet eller en fokusering på kulturmiljøet som et begrep der det ikke er etablert en endelig felles begrepsforståelse.

Selv om det er allment kjent at et kulturmiljø som oftest også består av elementer som naturmiljø og landskapskvaliteter, er konsekvensen av dette ulikt forstått blant utredere og tiltakshavere så vel som de ansvarlige myndigheter. På et slikt grunnlag kan en få en bortimot meningsfull strid om for eksempel kulturmiljøers størrelse ut fra en slags forståelse av at store kulturmiljøer er mer problematiske enn små med hensyn til mulighetene for å gjennomføre et prosjekt eller ikke.

4.11 GIS og kulturmiljø i KU Tønsbergpakken

Torgrim Sneve Guttormsen, NIKU

Håndteringen av kulturmiljøbegrepet i arbeidet med KU for helhetlig transportløsning i Tønsberg i 2002-4 bød på en rekke utfordringer, både i forhold til begrepsforståelse og metodologi. Utfordringene omfattet håndteringen av komplekse kulturmiljø definert av ulike landskapstyper (urbant, marint og ruralt) og en variert kulturminnebestand med stor tidsdybde.

Tiltaktypens komplekse karakter med utredning av et transportnettverk bestående av veianlegg for ulike mobile grupper (motorisert ferdsel, syklist, fotgjengere) ga på sin side en stor utfordring i forhold til valg av geografisk skalanivå ved defineringen av kulturmiljø.

En praktisk tilnærming til de teoretiske sidene som omhandler betydningen av steders sammensetning og sammenhengen mellom steder i landskapet er nedfelt i de ulike

retningslinjene og "sjekklisterne" for miljøavgrensning, verdikriterier og utmåling av verdi på kulturmiljøer (Riksantikvaren 2003, Vegvesenets håndbok 140 m.fl.).

Det er derimot i mindre grad lagt vekt på utfordringene mht. GIS-verktøyets betydning og anvendelse i denne sammenheng. GIS-kartene er en abstraksjon av den teoretiske tenkningen og en representasjon som forsøker å gi et allment akseptert uttrykk av virkeligheten. I arealplanleggingen utgjør GIS-kart en viktig del av beslutningsgrunnlaget, og den måten kulturmiljøer er fremstilt i denne sammenheng får stor innvirkning på hvordan kulturverdiene i landskapet blir håndtert i planprosessene.

Håndteringen av kulturmiljøbegrepet er i stor grad avhengig av hvilken betydning man legger i bruken av GIS som analyse- og visualiseringsverktøy. Spissformulert kan man si at teorigrunnlaget for en håndtering av kulturmiljø har liten relevans dersom en ikke samtidig tar inn over seg de teoretiske og metodiske utfordringene som bruken av GIS medfører.

I arbeidet med Tønsbergpakken belyses noen av disse utfordringene.

4.12 Kort innspill til forskerverksted om kulturmiljøbegrepet

Matilde Anker, NIKU

Bidraget til forskerverksted baserer seg på erfaringene gjort under prosjektet KU Tønsbergpakken 2003/2004.

Arbeid med KU Tønsbergpakken bestod i definering av kulturmiljøer, nyere tid. Områdene som ble undersøkt var både urbane og rurale. I arbeidet med hovedtemarapporten skulle temaene forhistorie, middelalder, marin arkeologi og nyere tid sys sammen. Erfaringene og tankene jeg gjorde meg under prosjektet kan defineres til foreløpig to felt; kulturmiljøavgrensning og verdisetting.

- Kulturmiljøavgrensningene vil arte seg forskjellig i ulike typer prosjekter:
 - påvirket av tiltakets karakter
 - påvirket av retningslinjer fra fylkeskommunen
 - påvirket av detaljeringsgrad – skal grensene være diffuse? Hva da med det aktuelle tiltaket (veiutbygging), som i høy grad ikke baserer seg på diffuse grenser!
 - Sammenhengende polygoner eller frittstående? I Tønsbergpakken arbeidet vi ikke med sammenhengende polygoner ved defineringen av kulturmiljøene. Dette bød på problemer, særlig i by-sammenheng, når konsekvens skulle vurderes. Det var vel ikke egentlig slik at der det ikke var vurdert kulturmiljø ville ikke tiltaket ha noen konsekvens?
- Verdisettingen av kulturmiljøene vil endres etter hvilken plattform man står på:
 - **Forvalter**. Disse har gjerne jobbet med områdene tidligere, og har gjort seg opp en mening om verdi. Dette kan ofte komme i konflikt med ny verdisetting ut fra et "nytt" ståsted og ny problemstilling.
 - **Tiltakshaver** som vil sitt eget prosjekt det beste, og kanskje har problemer med å være nøytral?
 - **Lokale interesser** – "historiebok" tilnærming, og problemet med å se deres avgrensede område inn i en større sammenheng. "Alt det nære har stor verdi".
 - **Nøytral og profesjonell konsulent**.

- Problematikken med å legge flere definerte kulturmiljøer – med ulik verdi - fra ulike temaer "oppå" hverandre. Problematikken oppstod da den endelige/helhetlige verdien skulle fastsettes. Hvilke tema skulle "telle" mest?

4.13 Kulturmiljø. Bygninger i Hurum og bruk av SEFRAK i en praktisk tilnærming

Jens Christian Eldal, NIKU

I NIKUs oppdrag for Hurum kommune om å lage **vernelister for kulturhistoriske enkeltobjekter og miljøer** foreligger det føringer fra økonomiske bidragsytere. Disse føringene har vesentlig innflytelse på hvordan oppdraget kan gjennomføres. Nedenfor konsentreres omtalen av arbeidet med kulturmiljøer gestaltet av bygninger og fylkeskommunenes krav til arbeidet. (I prosjektet inngår også vurdering av arkeologiske minner og div. andre kulturminnetyper enn bygninger fra nyere tid.)

Fylkeskommunen har som bidragsyter satt krav om at alle SEFRAK-registrerte bygninger skal gås opp og verdisettes (i kommunen er det registrert ca. 1990 bygninger, inkl. en del mindre miljøer). Bygningene skal stilbestemmes og gis verdiene høy, middels, lav etter følgende standardkriterier (enkelte kriterier virker ofte irrelevante og blir da ikke vurdert):

1. Kunstnerisk/arkitektonisk
2. Identitet/symbolverdi
3. Historisk/pedagogisk
4. Miljøverdi/strøksverdi
5. Representativitet
6. Autentisitet
7. Sjeldenhet
8. Tilstand
9. Alder
10. Samlet (benyttes ikke som gjennomsnitt av verdisettingen ovenfor)

I tillegg har NIKU funnet det hensiktsmessig å verdisette etter kriteriet "forhold til landskap". Dette gjelder fortrinnsvis utenfor tettsteder. Det er også innført et miljø-/helhetskriterium i basen som benyttes.

I felt vurderes det fortløpende om bygningene danner større helheter enten i tettsteder, husklynger, gårdstun eller grupper av gårdstun eller andre bebyggelsesmønstre. Siden det her skal lages vernelister, er graden av opprinnelighet alt fra bebyggelsesstrukturer til bygningsdetaljer av betydning for verdisettingen. Utskifting av bygningsmaterialer og detaljer har imidlertid så stort omfang og tempo i Hurum at bevaringsgrad ikke nødvendigvis kan være et absolutt kriterium. Generell tidsdybde i et miljø kan kanskje være vel så viktig.

Kravet om fullstendig gjennomgang av SEFRAK-registreringen har et to-sidig resultat:

1. I utgangspunktet kan det virke unødig detaljert og tidkrevende i arbeidet med større helheter. Spesielt hvis man mener at man har gode nok kunnskaper til å se verdiene mer umiddelbart i landskapet.
2. På den annen side gir det registrerte materialet (i Hurum av høyere kvalitet enn i mange andre kommuner) lett tilgjengelig og gode kunnskaper om den enkelte bygning og dermed til helhetene. Dette medfører et betydelig kvalitetsløft til vurderingen og utvelgelsen av både enkeltbygninger og store og små helheter/miljøer. SEFRAK-materialet har dessuten nå den fordel at det er knyttet til det sentrale eiendomsregister og dermed til elektronisk kartverk og i stor grad foreligger digitalisert.

4.14 Kulturmiljø - begrepsbruken i praktisk forvaltning og i forskningssammenheng. Noen eksempler

Kari Støren Binns, NIKU

Kulturmiljøer er definert som områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. *Kulturminner* er iflg. ordlyden i sist utkomne kulturminnelov: "Alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter som det knytter seg hendelser, tro eller tradisjoner til". Dette gir kulturmiljøbegrepet en svært vid betydning, og kan oppfattes og brukes ut fra ulike faglige og forvaltningsmessige/politiske ståsted. Det meste, bortsett fra tilnærmet uberørt natur, kan på en eller annen måte innpasses i begrepet. Derfor er det behov for en klarere presisering dersom det skal brukes som et redskap, både i forvaltnings- og forskningssammenheng.

Jeg ser for meg tre hovedkategorier der begrepet brukes.

På mikronivå

Kulturmiljøet omfatter et konkret område som fysisk sett er klart definerbart og lar seg avgrense. Kulturminnene innenfor området kan være sammenfallende i tid og funksjon, men kan også variere både i tid, funksjon og den samfunnsmessige tilknytningen de inngår i. De kan variere i synlighet og "spektakularitet".

Jeg nevner her noen fritt valgte eksempler på hva jeg oppfatter som kulturmiljø av denne typen:

- *Hemne i Sør-Trøndelag*: Vågaunet. Typisk landskapsform egnet for bosetning over lange tidsrom.

- *Vefsn i Nordland*: På en strandterrasse er det til ulike tider og av ulike grunneiere gjort spredte løsfunn som samlet viser sporene etter en større boplass fra yngre steinalder

I begge disse tilfellene er det kun landskap og topografi som er årsaken til boplasssporene, og hvor alle på ulike vis vitner om primærnæringer. Visuelt er det primært landskapet og kunnskapen om funn og fortid som gir en opplevelsesverdi – i den grad at man kan sette spørsmålstegn ved om i alle fall sistnevnte eksempel i det hele tatt kan betegnes som et kulturmiljø.

- *Brønnøy i Nordland*: Tilrem. Her ligger hva jeg liker å kalle et mentalt landskap, med spor fra ulike tider, tilknyttet religion, handel og politisk makt, der landskapet i tillegg til fysiske forhold som gode jordbruksbetingelser, gode fangst- og fiskemuligheter også har gode kommunikasjonsmessige betingelser.

- *Levanger i Nord-Trøndelag*: Alstadhaug kirke med nærliggende monumentale gravhauger. Også et mentalt landskap. Storslagen beliggenhet, spektakulære kulturminner – visuelt taler området for seg.

På makronivå

- *Fosen i Sør-Trøndelag*. Dette området omfatter i alt 11 kommuner nord og sør for Trondheimsfjorden. Her har jeg gjennomgått landskapsbruk og funnmateriale fra yngre steinalder. Det er et større sammenhengende fysisk område som omfatter et samtidig kulturelt fellesskap. Det skiller seg ut visse mønstre som kan betegnes som kulturmiljøer. Man finner jordbruksmiljø, kultmiljø og fangstmiljø.

På et overordnet nivå

I dette inngår kulturmiljøer både på makro og mikronivå, for eksempel fangstgroppsystemene på Dovre. De har en fin sammenheng mellom kulturminner og landskap. De inngår i en samfunnsmessig sammenheng, med et nettverk med lange forbindelseslinjer og relasjoner

som inkluderer makt, kommunikasjonslinjer, handel. Det er et kulturmiljø som ikke lar seg avgrense fysisk

Vurdering

Kulturmiljø av typen Alstadhaug og Levanger står mest sentralt i den politiske/forvaltningsmessige bevissthet – og det er vel helst i denne betydningen at begrepet håndteres i forvaltningssammenheng. Dette er symptomatisk for den organisatoriske håndteringen som kulturminnene ute i landskapet er underlagt – det være seg historiske eller forhistoriske spor. Kulturmiljø og naturmiljø betraktes som to sider av samme sak underlagt miljøverndepartementet. Kulturmiljø håndteres som ett fenomen, det er et fysisk mer eller mindre sammensatt objekt på linje med andre slags fysiske spor i våre omgivelser, som mest ut fra sine visuelle uttrykk, intakthet og grad av sjeldenhet har større eller mindre verneverdi. Den kildeverdien de representerer i faglig sammenheng får underordnet betydning. Dette dermed ikke sagt at kulturmiljøbegrepet også faglig sett har stor nytteverdi.

4.15 Kulturmiljøer i skog

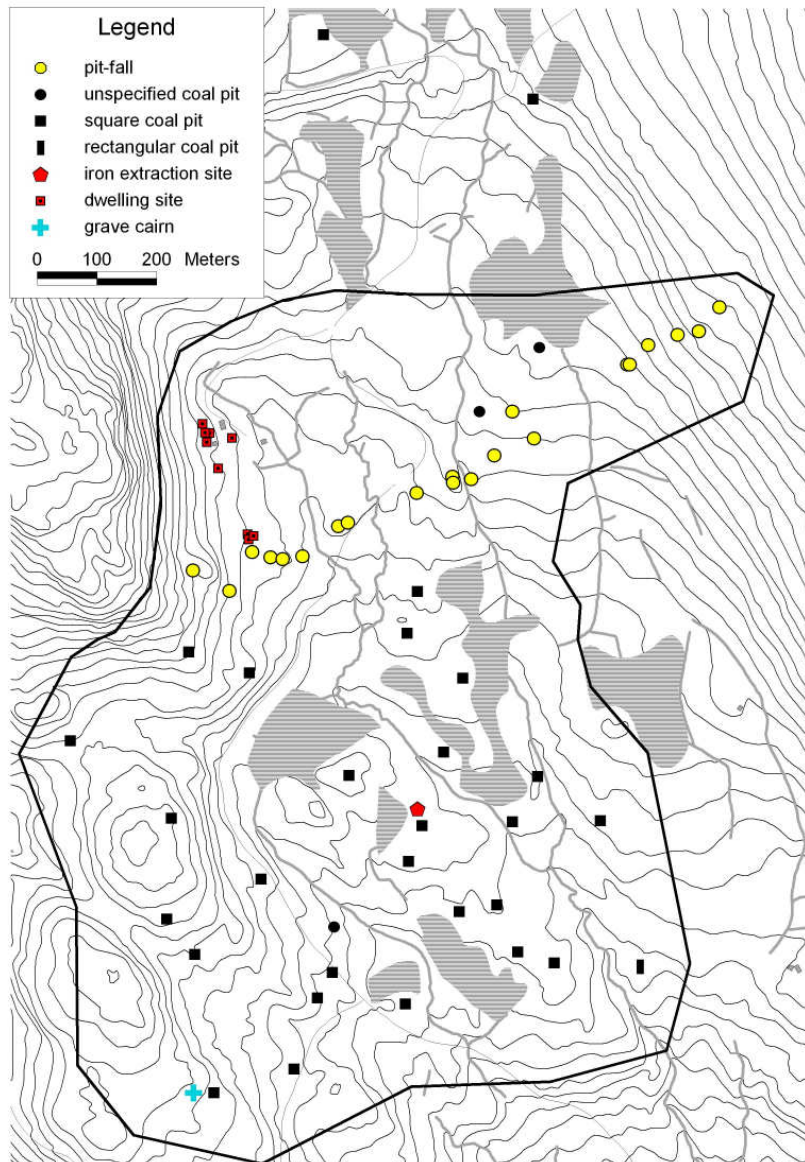
Ole Risbøl, NIKU

Kulturmiljøbegrepet blir brukt i mange ulike sammenhenger og av ulike aktører. Begrepet er forsøkt definert i mange sammenhenger, og definisjonene er så vide at de nettopp gir rom for forskjellig forståelse og bruk. Det som er felles er stengt tatt at det handler om landskapsutsnitt som på en eller annen måte er påvirket av menneskelig aktivitet eller nærvær.

Gjennom Gråfjell-prosjektet (1999-2003) ble det kartlagt en omfattende bruk av skog og utmark som dannet grunnlag for det videre planarbeid for regionfeltet og for NIKUs innspill til planprosessen. Sentralt i arbeidet vårt sto forslag til avgrensning og verdisetting av kulturmiljøer/verneområder, som var aktuelle for regulering til spesialområder etter Plan- og bygningsloven. Ved dette arbeid ble det belyst en rekke problemstillinger knyttet til bruken av kulturmiljøer i plansammenheng generelt og implementeringen av begrepet på skoglandskap spesielt.

Utgangspunktet for bestrebelsene med å få til verneområder var en erkjennelse av skogens kulturhistoriske betydning for bosetting og ressursutnyttelse i denne delen av landet. De enorme utmarksområder er helt sentrale for å forstå den østerdalske bosetningshistorie. I jordbrukssammenheng er Østerdalen et marginalområde hvor utnyttelsen av store utmarksarealer er det som har sikret kontinuerlig bosetning tilbake til yngre jernalder. Litt forenklet kan man si at jern var det viktigste i vikingtid og tidlig middelalder, kveg og seterdrift fra senmiddelalderen og helt frem i nyere tid, mens tømmer gradvis tok over og ble helt dominerende i løpet av 1900-tallet.

Kulturmiljøene som ble avgrenset i planområdet, kom til å ta sitt utgangspunkt i de produksjonsenheter som eksempelvis jernvinne og seterdrift har utgjort, hvor så vel de kulturelle ytringene som de naturgitte forutsetningene ble vektlagt ved avgrensningen (Risbøl 2005). Avgrensningsproblematikk reiser selvsagt spørsmål om størrelsen på kulturmiljøene. Kulturmiljøer er deler av større helheter som er viktige for forståelsen av de enkelte miljøene. Kulturmiljøarbeid i plansammenheng er romlig sett styrt av planavgrensningen, noe som medfører en konflikt mellom de faglige vurderingene og de praktiske, formelle rammene.

Figur 1. Eksempel på kulturmiljø i Gråfjell-området. De fleste av de foreslåtte kulturmiljøer i skytefeltet er nå vernet etter Plan- og bygningsloven.

Ved verdisettingen av kulturmiljøene i Gråfjell ble de to verdisettene kunnskapsverdi og opplevelsesverdi vektlagt. Det ligger stor *kunnskapsverdi* i kulturmiljøene hva angår belysning av spørsmål knyttet til organiseringen av utmarksaktivitetene og samspillet mellom natur og kultur. *Opplevelsesverdien* avviker i høy grad fra den vektlegging av det visuelle som ofte er fremtredende i arbeidet med kulturmiljøer og som bygger på visuelle landskapsanalyser. Kulturminner som i hovedsak er knyttet til ressursutnyttelse og produksjon i skog har andre særtrekk enn kulturminner i det åpne jordbrukslandskap og **fordrer en annen forståelse av bruken av begrepet opplevelsesverdi.** Her er det visse likhetstrekk med de ikke-synlige kulturminner; begge konstituerer en landskapsbruk som ikke gir en umiddelbar visuell opplevelse, men krever særskilt formidling av kunnskap til betrakteren.

4.16 Kulturmiljøbegrepet - Kulturminner i skog – tjæremiler

Inger Marie Egenberg, NIKU

I skogsområder med furuskog som registreres arkeologisk, dukker det ofte opp spor og rester etter tjæremiler, tjæregrofter eller tjæremiler i myr. De eldste dateringene er fra 1100-tallet og gjelder myrmiler i Trøndelag (Farbregd 1976; Farbregd 1977; Farbregd 1989), mens tjæremiletypene som likner på de som er i bruk i dag har senere dateringer (Rolfsen 2002). I prosjekter som Gråfjellprosjektet (Risbøl et al. 2002) og Utmarksregistrering i Hedmark (Bårdsgeng 1996) er det funnet relativt store antall av tjæremiler og tjæregrofter. Slike funn kan i noen tilfeller være sammenfallende med områder hvor det fortsatt er levende tradisjon for tjærebrenning, som på Finnskogen, men i de mest aktive områdene i dag, Skjåk og Dovre i Gudbrandsdalen, og Målselv i Troms, er det ikke noen slike funn av tjæremiler som er blitt utførlig registrert og dokumentert og/eller formidlet, publisert. Ut fra historiske kilder har tjærebrenning foregått så å si alle steder i landet hvor det har vært furuskog, men sannsynligvis er dette en funngruppe som er kraftig underkommunisert.

I SIP-prosjektet "Kvalitativ og kvantitativ vurdering av tyri til tjærebrenning" har et av delmålene vært å "... vurdere om råstofftilgangen på stubber i aktuelle tjærebrenningsområder er tilstrekkelig". Det er et problem at skogtaksering og skogstatistikk i dag ikke inkluderer tyristubber. I sammenheng med Tyriprosjektet er det derfor mest aktuelt å registrere stubber av en viss størrelse i samarbeid med aktive tjærebrennere, fordi disse jo vet hvor stubbene er å finne.

Man kan tenke seg at tjæremiler tradisjonelt ble anlagt på steder som i utgangspunktet hadde godt med aktuelle stubber, noe som i mindre grad er tilfelle i dag da man har traktoren å hjelpe seg med. Derfor er man i mindre grad avhengig av at tjæremilen anlegges i nærheten av stubbene, men man er i større grad avhengig av at stubbene kan finnes i nærheten av vei, fordi; "... det som ikke kan gjøres med traktor ikke blir gjort..." (pers. med. Steinar Moldal 2003). Ifølge tradisjonelle kvalitetskriterier på råstoffet bør stubbene ha stått så lenge siden felling at yteveden er råtnet bort. Det tar fra 50-150 år eller mer avhengig av klima. Trærne bør ha vært 150-200 år gamle ved fellingstidspunktet (og ikke 100 ± 20 år, slik de gjerne er i dag). Dessuten bør stubbene være stubbet høyt, slik det ble gjort før (man skulle helst stå på knærne når man hogget i Statens skoger tidlig på 1900-tallet, en mann på hver side av stammen, men man lurte seg til å stå oppreist også, både av hensyn til arbeidsstilling og til seinere utbytte ved tjærebrenning (pers.med. Konrad Stenvold nov. 2003)).

Min problemstilling i forbindelse med kulturmiljøbegrepet er følgende:

Hvis man skulle ønske å dokumentere, og gjerne rekonstruere en gammel tjæremile i dag, ville det også være aktuelt å definere kulturmiljøet i den forbindelse. Og skal man definere et kulturmiljø med en viss *arealmessig utstrekning* rundt en eller evt. flere samtidige gamle tjæremiler i nærheten av hverandre, kan man da bruke forekomst, eller i dette tilfellet manglende forekomst av slike "potente" tyristubber av en viss alder som en indikator på kulturmiljøets utstrekning? En tjærevange/tjærehjell går sannsynligvis ut av bruk når det ikke lenger er aktuelt å finne gode stubber i rimelig nærhet, og da etablerer tjærebrennerne en ny tjæremile på et nytt sted. Det vil ta 2-300 år før nye, like gode stubber dukker opp på det gamle stedet.

4.17 Kulturmiljø - Betraktninger fra forvaltningen

Leidulf Mydland, NIKU

Begrepet kulturmiljø brukes i dag i utstrakt grad både innenfor kulturminneforvaltningen og av andre parter, utbyggere, arkitekter og andre. "Kulturminnebegrepet" synes til en viss grad å ha blitt upopulært/umoderne – noe som reflekteres i at man søker nye og mer moderne begreper. I den sammenheng har bl.a. begrepet "kulturmiljø" i stigende grad blitt tatt i bruk – også der hvor begrepet kulturminne(r) er mer dekkende. I svært mange KU-er kan man bl.a. lese at det skal foretas registreringer av "kulturmiljøer".

Det er også karakteristisk at begrepet i liten grad anvendes når "kulturmiljøet" blir for stort og uoversiktlig. Begrepet brukes svært sjeldent i homogene bymiljøer, men hyppig der urbaniteten svekkes og man har bebyggelsen i mindre grupper, eller i mindre tettsteder.

Videre er det klart at begrepet for de fleste er positivt ladet, det er ikke nødvendig med utdypninger for å karakterisere verdien – et kulturmiljø oppfattes som viktig og verdifullt.

Begrepet synes ikke å ha noe klar definisjon, og kulturminnelovens definisjon "*Områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng*" omfatter det meste.

Begrepet kulturmiljø har tre dimensjoner:

- Et kvantitativt aspekt, som i all vesentlighet omfatter volum, antall og utstrekning
- Et kvalitativt aspekt, som omfatter variasjon og ulik funksjon
- Et tidsmessig aspekt som primært omfatter alder (tidsdybde)

Frem til nå har begrepet "kulturmiljø" strengt tatt i liten (om ingen?) grad representert noen ny forståelse, ny tilnærming eller nye betraktninger innenfor kulturminnerelaterte kretser. Skal begrepet i større grad representere et verktøy som innebærer fomyelse, eller ny forståelse, må det relateres til kulturminnenes/kulturmiljøets verdi, og det er her at de tre dimensjonene i verdibetraktningen må spille en større rolle – få økt betydning.

Dagens verdibegrep er i all hovedsak tradisjonelt objekt-orientert, og våre verditilskrivelser synes ikke i nevneverdig grad å ha blitt påvirket av selv en moderat "synergieffekt", noe som kulturmiljø-tilnærmingen skulle ha medført. Spesielt gjelder dette forståelsen av og tilnærmingen til våre bymiljøer. At selv kulturmiljøbegrepet i liten grad har vært anvendt på urbane kontekster reflekterer at tilnærmingen til byene og bymiljøet fortsatt er svært vanskelig.

I tillegg til de tre nevnte dimensjoner som knytter seg til kulturmiljøer, er det et fjerde aspekt knyttet til bymiljøet. Det er betydningen, opplevelsen og bruken av det offentlige rom og urbanitetens vesen, et tema som byplanlegger Jan Geel i en rekke publikasjoner har omtalt. Det offentlige rom og urbanitet er imidlertid begreper som er lite presise og vanskelige å bruke.

I de to siste årene har jeg arbeidet mye med den nye kommunedelplanen for Oslo, og i den sammenheng har vi arbeidet mye med begreper som byens overordnede trekk og karakter. Det synes som et problem å etablere en felles forståelse for byens generelle karakter, og hva som er de karakteristiske trekk ved byen, dvs. de kjennetegn som er konstituerende for Oslo – eller til og med noe som er særegent for Oslo.

Tradisjonelt har man hatt en tilnærming til helheten med utgangspunkt i delelementene og detaljene. Denne tilnærmingemetoden har ofte medført at helheten har forsvunnet til fordel for detaljfokusering. Når helheten (byens vesen og verdi) ikke utelukkende består av summen av detaljene, blir denne tilnærmingsmåten utilstrekkelig.

Jeg tror forskning og forvaltning omkring kulturminnevern har store utfordringer i tilnærmingen til komplekse, urbane miljøer, både i forståelsen og beskrivelsen av miljøene og sist men ikke minst i vurdering av (verne)verdi.

4.18 Begrepet kulturmiljø Sissel

Andersen, NIKU

Jeg skriver ut i fra min erfaring med begrepet i forvaltningen – helt uvitenskapelig!

Kulturminneloven § 2 definerer kulturmiljø slik:

”Med kulturmiljø menes områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng.”

Kulturminneforvaltningen var tidligere først og fremst rettet mot beskyttelse av enkeltobjekter og bygninger. Slik jeg oppfatter det, oppsto begrepet kulturmiljø blant annet fordi det ble behov for et begrep som dekket sammenhengen – konteksten – enkeltobjektene var i. Det var også behov for beskyttelse av bymiljøer, tun, tettsteder etc. der helheten var viktigere enn det enkelte kulturminnet.

Det er behov for å diskutere begrepet på to måter, tror jeg. Den ene diskusjonen går på hvordan begrepet defineres, brukes og diskuteres innenfor kulturminneforvaltningen og forskningen, dvs. innenfor det miljøet som vet at det er et begrep som er definert i kulturminneloven etc., men med mange fagtradisjoner/diskurser. Den andre diskusjonen må ta utgangspunkt i det generelle publikum, de som ikke kjenner begrepet som et faglig/juridisk begrep og ikke kjenner loven eller har noen bevissthet om at vi har en kulturminnelov i det hele tatt (fremdeles store deler av befolkningen!). Fordi ”kulturmiljø” likevel er et generelt og tilgjengelig begrep, vil det ha uendelig mange bruksmuligheter og tolkningsmuligheter. Det kan brukes i sammenhenger som ikke har noe med kulturminneverdier å gjøre. For eksempel vil et nytt byområde med mange aktiviteter som kafeer, musikk, gallerier, ut i fra en logisk bruk av ”kultur” og ”miljø” kunne være et ”kulturmiljø” – begrepet brukt generelt.

I den senere tid har kultur og ”kreative næringer” dukket opp som sentrale begrep i byutviklingen, dvs. en byutvikling som tar utgangspunkt i ”kultur” som drivkraft/næring og prøver å bygge opp et ”miljø” rundt dette. Dersom disse områdene i tillegg har verdier som ”kulturmiljøer” etter kulturminneforvaltningens bruk av begrepet, blir det full forvirring. I utkast til veileder som NIBR har laget for Statsbygg om dette temaet, er begrepet kulturmiljø bevisst (?) ikke nevnt, selv om de historiske verdiene alltid er en viktig faktor i en konkret byutviklingssituasjon og må synliggjøres og aktiviseres. Så hvordan løser vi dette?

4.19 Historiske kulturmiljøer i by

Petter B. Molaug, NIKU

Som basis for kulturmiljøer i by ligger naturtopografien. I mange tilfeller har de store landskapstrekkene ikke endret seg vesentlig i løpet av byens levetid, bortsett fra overflaten med bygninger, vegetasjon etc.

Stående bygninger i et område er ofte samtidige og utgjør et samlet kulturmiljø. Eldre bygninger gir større tidsdybde, men er del av et eldre historisk kulturmiljø som ikke er synlig annet enn gjennom disse bygningene. Levninger av ødelagte bygninger og andre konstruksjoner som gravhauger og helleristninger kan gi ytterligere tidsdybde. I mange tilfeller kan det i en by, som utenfor byene, være mange historiske kulturmiljøer som etter hvert gjennom tiden er blitt helt eller delvis ødelagt, enten bare dekket til eller helt fjernet.

Kan termen historisk kulturmiljø brukes og har den betydning i forskning, formidling eller forvaltning?

I **formidling** på stedet av et område med slik tidsdybde er det teoretisk to muligheter:

A. Valg av ett dominerende historisk kulturmiljø. Dette kan bli understreket ved hjelp av vedlikehold, arrondering, markering eller gjenskaping av konstruksjoner og strukturer, informasjon på stedet etc. Dette gir en umiddelbar visualisering og opplevelse av et bestemt historisk miljø, men vil uansett inneholde en del elementer som ikke hører med i dette, i tillegg til vår egen tid.

B. Vektlegging av levninger og strukturer fra forskjellige historiske kulturmiljøer. Dette vil kreve en mer intellektuell innsats av besøkeren, hvor opplevelsen som regel er avhengig av informasjon. Men også det samlede sett av levninger fra forskjellige historiske kulturmiljøer vil få merkelappen ett kulturmiljø.

Problemstillingen har også betydning for **forvaltningen**, for å vurdere om utbyggingstiltak har negative konsekvenser for et kulturminne. I forhold til byutvikling og nybygging er den tilsvarende problemstillingen tilpasningsarkitektur eller ærlighet mot samtiden/kontrasterende arkitektur. Historiske kulturmiljøer har problemer med å bli akseptert i en KU- sammenheng, fordi landskap tar utgangspunkt i dagens landskap. Siktlinjer, sikringssoner og arrondering er imidlertid akseptert.

I **forskningen** har historiske kulturmiljøer en lang tradisjon, med vekt på rekonstruksjoner på papir og i andre medier av fortiden i konkrete områder.

4.20 Kulturmiljøbegrepet

Eli Ulriksen, NIKU

Betraktningene er basert på SIP-prosjektet "Middelalderen som kulturmiljø". Bakgrunnen for prosjektet er at forvaltningen av middelalderbyene er basert på et definert kartfestet fornminneområde som er automatisk fredet. Denne avgrensingen er slik man oppfattet omfanget av middelalderbyen på 1970-tallet, og fanger ikke opp hva som egentlig utgjorde den middelalderiske byen. Kulturmiljøbegrepet i henhold til kulturminnelovens § 2 definerer kulturmiljø som områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Kulturmiljøbegrepet benyttes således for områder som kan arealmessig avgrenses og gis særskilt vern.

En av målsettingene for prosjektet "Middelalderbyen som kulturmiljø" har vært å vurdere anvendbarhet av begrepet kulturmiljø i forvaltningen av middelalderbyene i et makro- og et mikroperspektiv, basert på en kulturminnefaglig forståelse av middelalderbyen. "Miljø" er en konsekvens av sammenheng, og spørsmålet er med andre ord om kulturmiljøbegrepet kan anvendes i forvaltningen av den i dag ikke-synlige middelalderbyen, og gis et innhold som rommer noe mer enn et fysisk sammenhengende område.

I prosjektet har vi derfor ønsket å vurdere om kulturmiljø kan omfatte kulturminner i sammenheng som ikke nødvendigvis er fysiske, men organisatorisk/administrative eller funksjonelle, basert på kunnskap om middelalderbyen, og vi stiller spørsmål om begrepet kan omfatte ulike former for "strukturer". Spørsmålet er da om begrepet er operativt for forvaltningen.

Prosjektet tar også for seg en del av middelalderbyen, havnen, for å se om kulturmiljøbegrepet kan benyttes for en del av byen som en avgrenset sone (strukturelt, sosialt, økonomisk og/eller funksjonelt). For å avgrense en sone må det være en forekomst av enhetlige trekk.

Kulturmiljø er et begrep og en konstruksjon, det eksisterer ikke i kraft av seg selv - det er gitt et innhold og en avgrensning. Utfordringen er at begrepet kulturmiljø skal være operativt innen forvaltningen samtidig som det skal gis innhold og avgrensning basert på kunnskap/forskning om kulturhistoriske sammenhenger.

Litteratur

- Agnew, J., Livingstone, D.N. & Rogers, A. (eds.). 1996. Human geography: an essential anthology. Oxford: Blackwell
- Borud, M., Gjendem, C. 1993. Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer. Riksantikvarens notater 1-1993. Oslo.
- Brekke, N.G. 1987. "Byggeskikk og kulturlandskap". Fortidsvern 3. Fortidsminneforeningen.
- Brundtland, Gro Harlem 1987: Vår felles fremtid. World Commission on Environment and Development. Oslo Tiden norsk forlag
- Bårdseng, L. 1996. Utmarksregistrering i Hedmark. Statens kulturminneråd.
- Carlberg, N., Møller Christensen, S. 2003. Kulturmiljø - mellom forskning og politisk praksis. Museum Tusulanums Forlag. København
- Damgaard, H. 1987. Kulturhistorien i fredningsplanlægningen. I: Antikvariske studier 9. s. 48 Om betydningen av vektlegging av strukturer i kulturmiljøregistreringer.
- Damsholt, T., Nilsson, F. (red.). 1999. Ta fan i båten: etnologins politiska utmaningar. Lund: Studentlitteratur.
- Daugstad, K. (et al.) 2002. Agriculture and cultural heritage: a state of the art report on research based knowledge. Rapport Norsk senter for bygdeforskning 7/02. Trondheim.
- Etting V., Lerou-Cruce, P. (red.) 1996. Kulturmiljøet i landskapet: handlingsplan for den 3. dimension i det nordiske miljøsamarbejde. TemaNord 1996:616. København: Nordisk ministerråd.
- Farbregd, O. 1976. Tjøremiler i myr, ei ny arkeologisk funngruppe. Heimen, 1, 21-26.
- Farbregd, O. 1977. Miletufter og reiskaper frå tjørebrenning i myr. I: Årbok for norsk Skogbruksmuseum, nr. 8, 1976/77. Elverum, 171-188.
- Farbregd, O. 1989. Tjørebrenning, ein enkel, men spennande kunst. Spor - nytt fra fortiden 4, hefte 7, 4, 10-14.
- Gansum, T., Jerpåsen, G.B., Keller, C. 1997. "Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder." AmS-Varia 28. Stavanger.
- Giddens, A. 1984. The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration. Cambridge: Polity Press.
- Grau Møller, P. 2001. Kulturmiljøregistrering. I Fortid og nutid: tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie. Dansk Historisk Fællesråd. S.3-22.
- Greve, A. 1998. Her: et bidrag til stedets filosofi. Universitetet i Tromsø.
- Guldberg, M. 2003. Et funksjonelt kulturmiljøbegrep. I Carlberg og Christensen (ed). Kulturmiljø - mellom forskning og politisk praksis. Museum Tusulanums Forlag, København s 103-114
- Guttormsen, T. 2001. Gård og landskap. En landskapsarkeologisk analyse av jernalderbosettingen i Follo. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi IAKK, UiO. Upublisert.
- Hodder, I. (ed.). 1991 Archaeological theory in Europe: the last three decades. London: Routledge
- Kaul, S. (red.). 1990. Fysisk planlegging i forvandling: natur, struktur, hverdagsliv: rapport fra Nordplans 20-årssymposium, Stockholm den 20.-22. september 1988. Rapport (Nordiska institutet för samhällsplanering) 1990:1. Stockholm
- Kristiansen, K. 2003. Forskning, forvaltning og politikk i Carlberg og Christensen (ed) . Kulturmiljø - mellom forskning og politisk praksis. Museum Tusulanums Forlag. København, s 23-36.
- Frisén, R., Löfgren, R., Birgman, I. 1989. Nationalparksplan för Sverige. Solna: Naturvårdsverket
- Nesheim, O.H. 1999. Mangfold, skjønn og formalisering i kulturminnevernet. Doktoravhandling UiT. Upublisert.
- Nesheim, O.H. 2001. Mellom skjønn og formalisering. Om metoder og verktøy i områdevernet, s. 16-35. I Skar, B. (red.) Kulturminner og miljø. Forskning i grenseland mellom natur og kultur. Oslo: Norsk institutt for kulturminneforskning.

- Nord 1996:36. Kulturmiljøet i landskapet. Handlingsplan for den 3. dimensjon i det nordiske miljøsamarbejde. Nordisk ministerråd København 1996
- Olsen, B. 1997. Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning. Universitetsforlaget Oslo.
- Olsson, K. 2003: Från bevarande till skapande av värde. Doctoral Thesis. Stockholm
- Risbøl, O. 2005: Protoindustrial iron production and challenges in managing this heritage. I: "Utmark" The Outfield as Industry and Ideology in the Iron Age and the Middle Ages. Holm, I.; Innselset, S. & Øye, I. (eds.). UBAS International 1 – University of Bergen Archaeological Series. Bergen.
- Risbøl, O., Ramstad, M., Narmo, L.E., Høgseth, H.B., Bjune, A. & Vaage, J. 2000. Kulturminner og kulturmiljø i Gråfjell, Regionfelt Østlandet, Åmot kommune i Hedmark. Arkeologiske registreringer 1999, fase 1. - NIKU Oppdragsmelding (93).
- Risbøl, O., Fretheim, S., Narmo, L.E., Rønne, O., Myrvoll, E.R., Nesholen, B. & Vaage, J. 2001. Kulturminner og kulturmiljø i Gråfjell, Regionfelt Østlandet, Åmot kommune i Hedmark. Arkeologiske registreringer 2000, fase 2. - NIKU Publikasjoner (102). Oslo.
- Risbøl, O., Risan, T., Bugge Kræmer, M., Paulsen, I., Sønsterud, K.E., Swensen, G. & Solem, T. 2002. Kulturminner og kulturmiljø i Gråfjell, Regionfelt Østlandet, Åmot kommune i Hedmark. Arkeologiske registreringer 2001, fase 3. - NIKU Publikasjoner (116). Oslo.
- Risbøl, O., Risan, T., Bjørnstad, R., Fretheim, S. & Rygh, B.H.E. 2002. Kulturminner og kulturmiljø i Gråfjell. Regionfelt Østlandet, Åmot kommune i Hedmark. Arkeologiske registreringer 2002, fase 4. - NIKU Publikasjoner (125). Oslo.
- Rolfsen, P. 2002. Tjæremiler i Norge - med utgangspunkt i en tjæregrop på Hovden i Bykle. ss. 255-265. I: Høigård Hofseth, E. (red.). UKM - En mangfoldig forskningsinstitusjon. Skrifter. Oslo: Universitets kulturhistoriske museer.
- Sahlqvist, L. 2000. Det rituella landskapet. Kosmografiska uttrycksformer och territoriell struktur. AuN 26, Uppsala.
- Swensen, G, Jerpåsen, G., Skogheim, R, Saglie, I-L. & Guttormsen, T.S. 2004. Landskap under press. Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. NIKU Tema 12. Oslo
- Tilley, C. 1994. A Phenomenology of landscape. Oxford: Berg.
- Welinder, Stig 1993. Kultur, miljö och kulturmiljö. Stockholm
- Widgren, M.1997. Landskap eller objekt: Kring kulturminnevårdens problem att handtera landskapets historia. S. 5-16. I: Brendalsmo, A.J., Jones, M., Olwig, K. & Widgren, M. (red.). Landskapet som historie. NIKU Temahefte (4). Oslo.
- Innstilling fra kommunal- og miljøvernkomiteen om lov om endringer i lov av 9. juni 1978 nr 50 om kulturminner (Ot. prp. nr 51). nr 73 (1991-92). 1992. Oslo.
- Norsk Lovkommentar. 2002. Gyldendal Forlag. Oslo
- Veileder Kulturminner og kulturmiljøer, Plan- og bygningsloven. Riksantikvarens rapporter nr 29. 2001.
- Riksantikvaren. Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar. Rettleiar. Riksantikvarens rapporter Nr.31. 2003.
- Statens Vegvesen. Håndbok 140 Konsekvensanalyser

NIKU publikasjonsliste/Publications

pr. 01. mars 2009

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye, NIKU Rapport og NIKU Tema. F.o.m. 2001 er samtlige utgivelser tilgjengelig på www.niku.no som pdf-filer.

Kontaktadresse/Publications can be bought from:

NIKU, Postboks 736 Sentrum, N-0105 Oslo

Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00. Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01

E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no

Nye serier f.o.m. 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brønne, J.* 2003. 97 s.
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringebu stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strandskogen, K. og E. S. Tveit.* 2003. 114 s.
- 3 Den bemalte og forgylte kalvariegruppen fra 1100-tallet i Urnes stavkirke. Konservering 2001-2003. *Frøysaker, T.* 2003. 89 s.
- 4 Samiske Kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Nord Troms og Finnmark. *Svestad, A. og Barlindhaug, S.* 2003. 15 s. *Utsolgt, kun som pdf-fil.*
- 5 Alterskapet i Grip stavkirke. Et 1700-talls alterskap fra middelalderen. Konservering 2001-2003. *Olstad, T.M.* 2003. 59 s.
- 6 Hamar Cathedral ruin. Archaeological investigations 1996-1998. *Reed, Stan.* 2005. 244 s. *Utsolgt, kun som pdf-fil.*
- 7 Samiske urgraver. Statusrapport med forslag til miljøovervåkingsprogram. *Myrvoll, E.R.* 2005. 37 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 8 Lysekroner frå Nøstetangen glasverk. Dokumentasjon, vurdering av originalitet, sikring og konservering. *Bjørke, A.* 2006. 55 s.
- 9 Evaluering av digitale dokumentasjonssystemer for arkeologiske utgravninger. *Molaug, P.B., Petersén, A., Risan, T.* 2006. 19 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 10 Kulturminneforvaltningens og planarbeidets historie på Røros. "Kulturav og verdiskaping. Økonomiske virkninger av kulturarven på Røros". Arbeidspakke 1. *Andersen, S. og Brønne, J.* 2006. 89. s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 11 Ikonene i St. Georgs kapell, Neiden, Sør-Varanger kommune. Kontekst, motiver, teknikk og restaurering. *Norsted, T.* 2006. 71 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 12 Landskap og historie-GIS. Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland. *Guttormsen, T. S.* 2007. 43 s. (Finnes kun som Pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 13 Konservering av Peter Reimers' altermalerier i Valle kirke, Lindesnes kommune i Vest-Agder. *Ford, T.-O. og Frøysaker T.* 2007. 30 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 14 Samiske kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Finnmark, Troms og Nordland. *Myrvoll, E.R.* 2007. 36 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 15 Kulturav som kapital. En analyse av kulturavskapitalens diversitet på Røros som et grunnlag for tenkning om verdiskaping. Delprosjekt 5 i forskerprosjektet "Verdiskaping Røros". *Guttormsen, T. S., & Fageraas, K.* 2007. 105 s + vedlegg. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 16 Konservering av kirkeskip. Bønsnes kirke, Hole kommune i Buskerud. *Smith, H.* 2007. 22 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 17 Kulturhistoriske registreringer. Porsangermoen – Halkavari skytefelt. *Barlindhaug, S., Risan, T. & Thuestad, A.E.* 2007. 127 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 18 Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 2. *Risbøl, O., Gjertsen, A.K., og Skare, K.* 2007. 33 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

- 19 Kulturminneverdier i by mellom bevaring og byutvikling. Et kunnskapsgrunnlag. *Omland, A., Berg, S.K., Mehren, A. og Eldal, J.C.* 2007. 59 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 20 Lokala röster och lokala värden. En studie av Ålgårds kyrkas betydelse för icke-kyrkogångare. *Grahn, W.* 2007. 43 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 21 Alterskapet fra senmiddelalderen i Hadsel kirke – et alterskap attribuert til Lekagruppen. - Undersøkelser og behandling av alterskapet. Oppmåling av fire skap i Lekagruppen. *Olstad, T.M.* 2008. 83 s.
- 22 Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 3. *Risbøl, O., Gjertsen, A.K., og Skare, K.* 2008. 43 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 23 Maleriene i Fingalshula, Gravvik i Nærøy. *Norsted, T.* 2008. 101 s. (Finnes kun som Pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 24 Samiske helligsteder. Tradisjon – registrering – forvaltning. *Myrvoll, E.R.* 2008. 50 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 25 Krusifikset og madonnaskapet i Hedalen stavkirke. Undersøkelse 2006-2008. *Stein, M. og Andersen, E.* 2008. 82 s.
- 26 Før og etter. Overvåking av tilrettelagte kulturminner. *Myrvoll, E.R. og Thuestad, A.E.* 2009. 128 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 27 Interseksjonella konstruksjoner och kulturminnesförvaltning. *Grahn, W.* 2009. 60 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 28 Kulturmiljøvurdering i Hamnerdalen – Larvik. *Berg, S.K., Hvinden-Haug, L.J. og Larsen, K.C.* 2009. 66 s + vedl.

NIKU Tema

- 1 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L.* 2003. 20 s.
- 2 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barlindhaug, S. og Holm-Olsen, I.M.* 2003. 22 s.
- 3 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haavaldsen, P.* 2003. 16 s.
- 4 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K.S.* 2003. 22 s.
- 5 NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E. (red.)* 2003. 77 s.
- 6 Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen. *Bjørke, A.* 2003. 95 s.
- 7 På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & Skare, K. (red.)* 2003. 112 s. **Utsolgt, kun pdf-fil.**
- 8 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland, 2003. *Binns, K.S.* 2005. 20 s.
- 9 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold, 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 17 s.
- 10 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder, 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 20 s.
- 11 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. *Holm-Olsen, I.M.* 2004. 17 s.
- 12 Landskap under press – Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. 2004. *Swensen, G., Jerpåsen, G., Skogheim, R., Saglie, I-L, Guttormsen, T. S.* 95 s.
- 13 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold, 2004. *Sollund, M.-L.* 2005. 29 s.
- 14 Fra vernesone til risikosone. Studier i middelalderbyene Bergen og Tønsbergs randsoner. *Nordeide, S.W. (red.)* 76 s.

- 15 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark 2005. *Sollund, M.-L.* 24 s.
- 16 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag 2005. *Sollund, M.-L.* 26 s
- 17 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 2005. *Holm-Olsen, I. M.* 22 s.
- 18 Kultur – minner og miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005. *Egenberg I.M., Skar B. og Swensen, G.(red.)*. 2006. 354 s.
- 19 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Fræna kommune, Møre og Romsdal, 2006. *Sollund, M.-L.* 2007. 19 s.
- 20 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Nord-Aurdal kommune, Oppland, 2006. *Sollund, M.-L.* 2007. 21 s.
- 21 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2007. *Sollund, M.-L.* 2008. 20 s.
- 22 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2007. *Sollund, M.-L.* 2008. 20 s.
- 23 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2007. *Thuestad, A.E.* 2008. 20 s.
- 24 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2007. *Thuestad, A.E.* 2008. 20 s.
- 25 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune, Finnmark 2006. *Holm-Olsen, I.M. og Thuestad, A.E.* 2008. 19 s.

Annet

Kulturminner – en ressurs i tiden (Jubileumsbok – NIKU 10 år). *Paludan-Müller, C. og Gundhus, G. (Red)*. 2005. 184 s.